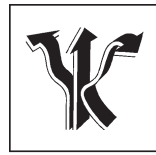

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 2(29)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2011

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)29-2я43
М58

Редакційна колегія

Подоляка А. М., д-р юрид. наук, проф. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Ігнатченко А. А., канд. техн. наук — відповідальний редактор

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Гончаренко О. М., д-р іст. наук, Піляєв І. С., д-р політ. наук, Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Пила В. І., д-р екон. наук, проф., Радзівський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Сіньов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., канд. юрид. наук, проф., Бородин І. Л., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Подоляка А. М., д-р юрид. наук, Юлдашев О. Х., д-р юрид. наук

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 4 від 27 квітня 2011 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М58 Наукові праці МАУП / редкол.: В. Б. Захожай (голов. ред.) [та ін.]. — К. : МАУП, 2001 — Вип. 2 (29). — К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. — 222 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з політичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/4 від 26 травня 2010 р.) та юридичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/5 від 31 травня 2011 р.).

ББК 65.9(4УКР)29-2я43+67.9(4УКР)я43

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2011
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2011

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	5	Калашніков В. А. <i>Проблеми розвитку громадянського суспільства в Україні</i>	64
Медвідь Ф. М., Баран В. В. <i>Концепція української раси Юрія Липи: витоки, сучасне прочитання</i>	5	ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	68
Автенюк О. А. <i>Державно-правове забезпечення розвитку системи вищої освіти в Україні: сучасний стан і перспективи</i>	13	Шконда В. В., Кальянов А. В. <i>Світовий досвід здійснення пенсійних реформ та його значення для України</i>	68
Гайдай С. В. <i>Співвідношення політичної ідеології та політичної науки</i>	18	Ліщитович Л. І., Мельник П. П. <i>Еколого-економічні наслідки впливу геомагнітного поля на агроценози</i>	76
Гулько О. Я. <i>Державна служба в контексті сучасних світових і національних змін і трансформаційних процесів</i>	23	Мельник П. П. <i>Економічні підходи до оцінки впливу магнітного поля Землі на продуктивність агроєкосистем</i>	79
Євтушевська О. І. <i>Проблеми політичного лідерства в сучасній Україні: гендерний аспект</i>	27	Гришин П. М. <i>Функціонально-цільова специфіка розвитку системи фінансового контролю в Україні</i>	82
Кравченко Т. А. <i>Критерій легітимності в оцінці політичного процесу у стабільних і перехідних політичних системах</i>	32	Гришин П. М. <i>Нормативно-правові основи забезпечення державного фінансового контролю: стан і перспективи розвитку в Україні</i>	88
Кузьмін П. В. <i>Взаємодія політики і бюрократії як проблема політичної науки і практики</i>	37	Ейсмонт В. С. <i>Теоретико-методологічні аспекти економічного зростання, економічного розвитку і розвитку економіки</i>	93
Лазаренко О. В. <i>Проблема поділу влади: теоретично-методологічні засади розробки та актуальні питання обґрунтування</i>	40	Тумовс Р. А. <i>Детермінанти сучасного політичного процесу: національний і глобальний вимір</i>	100
Логвиненко С. В. <i>Питання національної безпеки України в контексті попередження та боротьби з тероризмом: теоретичний аспект проблеми</i>	43	Мамченко М. М. <i>Поняття фінансових ресурсів в аналізі джерел формування капіталу підприємств</i>	105
Масловська О. М. <i>Поняття партійних систем у сучасному політологічному дискурсі: теорія і методологія аналізу</i>	49	Мельников А. Е. <i>Теоретичні аспекти банківської інвестиційної діяльності</i>	110
Масловська О. М. <i>Політичні партії і розвиток парламентаризму в Україні: актуальні питання теорії і практики</i>	54	Остапенко А. В. <i>Проблеми розвитку і теоретичної реконструкції конкурентних відносин в аналізі ринкової економіки</i>	117
Тимошин В. В. <i>Проблеми систематизації принципів державного контролю: державно-правовий аспект аналізу</i>	59	Остапенко А. В. <i>Концепції і моделі ринкової конкуренції у сучасній економічній теорії</i>	122

Пруднікова Л. О. Стратегічні напрями подолання проблем нерівномірності соціально-економічного розвитку Донбасу.....	127
Ручка Н. В. Інструменти комплексної продуктової політики як засіб раціоналізації виробництва і споживання	134
Устименко Г. В. Місце центрального банку в системі органів державної влади	140
Шеховцов В. В. Деякі сучасні тенденції визначення фінансового механізму інвестиційної діяльності комерційних банків	145
Тимошин В. В. Поняття форми державного контролю господарської діяльності у сучасній державно-правовій теорії.....	149
Ягода Янковска Підходи до державного регулювання партнерських відносин у сфері туризму Республіки Македонія	154
ЮРИДИЧНІ НАУКИ	159
Зарудний Є. О. Предмет та обов'язок доказування: співвідношення понять.....	159
Мигалевич В. В. Значення покарання у підвищенні ефективності боротьби з корупцією.....	163
Модлицький О. І. Розвиток цивільно-процесуальних відносин: теоретико-методологічні аспекти аналізу	168
Морару А. А. Правові основи державного управління в аспекті становлення України як демократичної, правової та соціальної держави	173
Солонина В. Ф. Цивільно-правові проблеми забезпечення права на захист в аспекті вибору способу захисту порушених прав	178
Шашкова-Журавель І. О., Журавель М. І. Порівняльно-правові аспекти правового регулювання профспілкового руху в державах Західної Європи і США.....	183
М. М. Зелененький Держава як один із суб'єктів соціального партнерства	187
ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ	192
Євтушевська О. І., Слободян С. І. Питання здійснення досліджень політичного лідерства в Україні з урахуванням гендерних особливостей.....	192
Гончаренко Є. Ю. Аналіз можливостей проведення тестового контролю у студентів-лінгвістів при вивченні німецької мови як другої іноземної.....	199
Маяцька О. Ю. Поведінка студентської групи як предмет соціально-психологічного аналізу	204
Параф'ян Кароль Соціально-психологічні аспекти дослідження феномена політичного лідерства: теорія і методологія	209
Параф'ян Кароль Громадська активність у структурі соціальної активності: соціально-психологічний вимір.....	214
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	220

УДК 316.46::303.42:32:001.891.3

О. І. ЄВТУШЕВСЬКА

С. І. СЛОБОДЯН

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА В УКРАЇНІ З УРАХУВАННЯМ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с.192–198

Досліджується гендерний аспект політичного лідерства. Розглянуто: поняття “гендерні дослідження”, основні напрями, за якими здійснюється пошук причин гендерної диспропорції лідерства, концепції, що пояснюють відмінності в лідерських якостях чоловіків та жінок.

Гендерна тематика останнім часом є доволі поширеною та популярною. Без гендерного підходу, тобто без з'ясування ролі жінки й чоловіка в сучасному житті, їх специфічних внесків у розвиток суспільства, неможливо нині уявити будь-яке серйозне психологічне, політологічне чи інше наукове дослідження.

Статус офіційної навчальної і наукової дисципліни гендерні дослідження вперше отримали у США (кінець 70-х–80 років ХХ ст.).

Гендерні дослідження – наукові міждисциплінарні дослідження – культурологічні, соціологічні, філософські, історичні, політичні, психологічні, мистецтвознавчі та ін., метою яких є всебічне теоретичне вивчення соціальних взаємовідносин чоловіків і жінок на основі гендерного підходу, їхньої історичної трансформації і перспектив розвитку, а також – практичне конструювання всебічних взаємовідносин [1]. Предметом гендерних досліджень є дослідження жіночих і чоловічих особливостей мислення, поведінки, мови, психології, економічної поведінки, політичної участі та участі в культурній традиції тощо [5].

Гендерні дослідження, не ігноруючи кількісних методів, віддають перевагу якісним: глибинному інтерв'ю, методу усних історій, біографічному методу, культурологічному аналізу, психологічним та етнографічним технікам, які передають драматизм суб'єктивного досвіду людей. Часто застосовують вони специфічні методики: принцип “партнерства”, співучасті, діалогу, які надають дослідженню емоційного забарвлення. При цьому ставлення дослідника до об'єкта дослідження має особливий соціальний вияв: гнів, радість, симпатія, що виникають у процесі взаємодії та можуть впливати на результат дослідження. Це зумовлює підвищену увагу до етики гендерних досліджень.

Поштовхом для проведення гендерних досліджень лідерства як явища, зокрема гендерних досліджень політичного лідерства, стала поява великої кількості жінок на менеджерських посадах у різноманітних структурах, збільшення їхньої частки в органах державного управління за короткий час (наприклад, з 16 % в органах державного управління США у 70-х роках до 40 % у 90-х роках минулого століття). Усе більше стала поши-

рюватися думка, що жінки теж можуть виконувати роль лідера.

У зв'язку з цим виникає необхідність порівняльного аналізу лідерів обох статей. Найчастіше виокремлюють шість видів зв'язку лідерства і статі: 1) частота появи чоловіків і жінок у ролі лідерів; 2) лідерський стиль поведінки; 3) ефективність виконання лідерської ролі; 4) лідерство і статеві структура групи; 5) прагнення до лідерства; 6) гендерна ідентичність лідерів.

У ході дослідження лідерських якостей чоловіків та жінок було виявлено такі типи жінок-лідерів: 1) лідери-жінки не відрізняються від лідерів-чоловіків ні за лідерським стилем, ні за ефективністю своєї діяльності, ні за вербальною поведінкою; 2) відмінності лідерів різної статі є віддзеркаленням загальних гендерних розходжень, тобто лідери мають більше схожості зі звичайними учасниками своєї статі, ніж з лідерами протилежної статі; 3) лідери-жінки відрізняються від чоловіків і мотивацією досягнення, а прагненням до лідерства вони не тільки не поступаються чоловікам, а навіть перевершують їх [4].

За способом отримання даних дослідження можна розділити на три групи: отримані в лабораторних умовах (у так званих групах без лідера або зі стихійним лідером); у польових умовах, в організаціях (із призначеним лідером) або в реальних родинних чи парах закоханих; виділені шляхом математичного аналізу при узгодженні даних двох перших груп.

Пошук причин гендерної диспропорції лідерства здійснюється за п'ятьма напрямками. До першого належать традиційні для психології теоретичні підходи: когнітивізм, біхевіоризм, фрейдизм. Другий напрям пов'язаний з біологічними чинниками, третій – зі статевими. До четвертого належать власне гендерні теорії лідерства. До п'ятого – роботи, що не мають чіткої пропорції щодо статевої ознаки.

Усі теорії зазначених напрямків можна розділити на три види. Перші вважають головним гендерний фактор, другі визнають перевагу лідерській позиції, а треті розглядають обидва фактори як рівноцінні.

Домінування гендерних чинників над лідерською позицією визнавали багато дослідників лідерства:

- концепція гендерного потоку (Б. Гутек), відповідно до якої сприйняття лідера залежить від його статі;
- теорія гендерного добору лідерів (Дж. Боумен, С. Суттон): необхідність для жінки

демонструвати більшу компетентність, ніж чоловіки, щоб обійняти керівну посаду;

- концепція токенизму ("токен" – означає символ) (Р. Кентер);
- теорія андрогінії (Дж. Спенс, С. Бем) робить спробу пояснити відсутність різниці між лідерами різної статі;
- прихильники фрейдизму (Я. Джорстад) традиційно пояснювали жіноче лідерство як прояв неповноцінності жінок, які заздять чоловікам.

Домінування лідерської позиції над гендерним фактором визнають такі теорії:

- статусна теорія (Дж. Бергер) стверджує, що чоловік – має високий статус і відіграє провідну роль у суспільстві, жінка – займає порівняно з чоловіком низький статус і це закономірно;
- біхевіористська динамічна модель (Г. Граен, Б. Басс, Дж. Хант) тісно пов'язана з уявленням про високотрансформаційного лідера, який формує унікальні взаємовідносини з кожним підлеглим;
- ситуаційно-посадовий підхід (Р. Хауз) на перше місце ставить становище людини, а не її стать.

Рівноцінність гендерного фактора і лідерської позиції передбачають різні концепції та теорії.

Однією з них є концепція *гендерного потоку* (*gender-role spill-over*) американського соціолога Барбари Гутек. За цією теорією фактор статі вважається домінуючим над іншими факторами, включаючи й лідерство. Відповідно до цієї концепції сприйняття лідера залежить насамперед від його статі. Її підтверджують багато досліджень, результати яких встановлюють, що жінки сприймаються як менш компетентні лідери, оскільки більша частина опитаних дотримується стереотипних традиційних поглядів на лідерство – повноцінним лідером може бути тільки чоловік.

Теорія *гендерного відбору* лідерів (Дж. Боумен, С. Суттон) впливає із припущення, що люди в побуті та на роботі висувають різні вимоги до лідерів різної статі. Відносно жінок ці вимоги вищі: щоб отримати ту ж саму керівну посаду, що й чоловік, жінка повинна продемонструвати набагато вищу порівняно з ним компетентність. Упередження, які існують у суспільстві, не дозволяють частині жінок зайняти лідерську позицію, що породжує гендерну диспропорцію серед лідерів у різноманітних структурах, зокрема у політиці.

Концепція *токенизму* (Р. Кентер) стверджує, що на групову динаміку впливає пропорція пред-

ставників різних культурних категорій у групі (за гендерною і расовою належністю). В асиметричній групі її члени, які становлять більшість за якоюсь із зазначених ознак, були названі домінантами, а ті, які кількісно лише символічно були представлені у групі, одержали назву “токени” (символи), наприклад, двоє-троє чорношкірих у школі для білих. *Токени* через свою нечисленність є помітнішими, більш стереотипно сприймаються, їхні характеристики перебільшуються порівняно з домінантами.

Жінки в чоловічій групі й жінки-лідери в чоловічому діловому світі виступають на зразок токенів, граючи одну із чотирьох неформальних ролей (виявлених емпірично): 1) “матері” – від неї чекають емоційної підтримки, а не ділової активності; 2) “спокусниці” – токен виступає лише сексуальним об’єктом чоловіка з високим посадовим статусом; 3) “іграшки, талісмана” – мила, але не ділова жінка, що приносить удачу; 4) “залізної леді” – цим токенам приписують нежіночу твердість і вони ізольовані від групи [2]. Усі ці ролі заважають жінкам зайняти становище рівних домінантів у групі, знижують їхні можливості кар’єрного росту.

Своє несприятливе становище *токени* можуть компенсувати, використовуючи так званий вражаючий менеджмент – спосіб вплинути на інших людей, сформувати в них враження про себе за допомогою слів, дій і поглядів. Одним із проявів такого менеджменту є інграціяція, тобто здатність людини бути привабливою для інших людей, домагатися їхньої симпатії й любові. Людину, яка викликає таке ставлення до себе у навколишніх, називають інграціатором, а об’єкт інграціяції – мішенню. Інграціаторами можуть виступати і лідер, і послідовник.

Вважається, що інграціяція може допомогти жінкам-лідерам зрівняти свої шанси із чоловіками, зокрема у встановленні добрих взаємин з підлеглими. Тим більше роль інграціатора відповідно до існуючих гендерних стереотипів більше падає на жінці, ніж чоловікові.

Для пояснення відсутності розходжень між лідерами різної статі застосовується ідея *андрогінії*. Найвідомішими є теорії, розроблені двома американськими жінками-соціологами: Джудіт Спенс (розглядала андрогінність як сполучення показників високої маскуліності та високої фемінності) і Сандрою Бем (уявляла андрогінність як баланс між цими двома категоріями).

Прихильники *фрейдизму* (Я. Джорстад) традиційно негативно ставляться до жіночого лі-

дерства, пов’язуючи його з маскуліною гендерною роллю. Лідери-жінки вважаються власниками нездорової гендерної ідентичності, їхнє прагнення до лідерства, що має назву “фалічне”, розглядається як прояв неповноцінності жінок, які заздять чоловікам. Останнім часом мало хто дотримується цієї теорії, але все ж таки вона існує.

Статусна теорія, або *теорія рангових очікувань* (Дж. Бергер), має багато прихильників. Поведінка людини в ділових ситуаціях у малих групах пояснюється її статусом у більших групах і суспільстві в цілому. Тут спрацьовують гендерні стереотипи: чоловік сприймається як носій високого статусу, жінка – низького. Щоб стати лідером у групі, жінці доводиться долати більше перешкод порівняно з чоловіком, навіть якщо вона володіє більшими знаннями й здібностями. Щоб зробити такий висновок, американські вчені (Е. Меккобі, К. Жаклін) вивчали дитячі групи, які склалися із представників різних рас, на прикладі чорношкірих дітей. Високостатусного індивіда оцінюють як більш компетентного і такого, що має більш бажані атрибути порівняно з низькостатусним, тому першому створюють більш сприятливі умови для того, щоб добре виконувати роботу й впливати на інших людей. У результаті він насправді стає більш впливовим. Жінки ж за своїм низьким статусом змушені шукати за допомогою експресивної поведінки підтримки у високостатусних індивідів-чоловіків.

Однією з найпоширеніших теорій лідерства залишається *біхевіористська* динамічна модель обміну “лідер-дослідник” (*leader-member exchange* – LMX) Г. Граена, де лідер формує унікальні взаємини з кожним підлеглим (як системі обмінів). Ці відносини можуть бути хорошими (із взаємною підтримкою, високою продуктивністю роботи), середніми або поганими (із простим виконанням службових обов’язків) і називаються високим, середнім і низьким відповідно.

Вважається, що жінкам-лідерам важче формувати відносини з чоловіками, ніж їхнім колегам протилежної статі, оскільки симпатія виникає швидше між індивідами, які мають подібність між собою. Однак у дослідженнях такі жінки виявилися здатними встановлювати стосунки з чоловіками-підлеглими.

Зазначена концепція тісно пов’язана з уявленням про високотрансформаційного лідера (Б. Басс, Дж. Хант), який має здатність перетворювати, тобто трансформувати своїх підлеглих і мотивувати їх на наддосягнення. Було встановле-

но, що чоловіки і жінки мали рівну здатність бути високотрансформаційними лідерами.

Ситуаційно-посадовий підхід (Р. Хауз, Дж. Хант) на перше місце ставить позицію людини в офіційній структурі, посаду, яку вона обіймає, а не стать. Чоловіки й жінки, які виконують однакові лідерські ролі, які обіймають рівноцінні управлінські посади, не відрізняються один від одного ні за поведінкою, ні за лідерською ефективністю. Однак ситуативні зміни можуть сприяти тому, що гендер стає знаковим фактором і жінки-лідери (з їхнім меншим впливом і ресурсами) у цьому плані програють чоловікам.

Концепція *інформаційної обробки* Д. Гамільтона і пов'язана з нею *теорія схем* С. Тейлора й Дж. Крокера розробляються в рамках когнітивного підходу. Людина прагне впорядкувати свої знання про навколишній світ і застосовує для цього схеми. При опрацюванні соціальної інформації використовуються три типи схем: а) особистісні; б) ситуаційні; в) рольові. Останні можуть бути пов'язані зі статтю (гендерна роль) або з посадою, позицією в групі (лідерська роль). Так народжуються стереотипи у сприйнятті оточуючих про те, як повинні поводитися чоловіки й жінки (гендерний стереотип), і про те, яким повинен бути лідер (лідерський стереотип).

Безліч досліджень присвячені вивченню впливу стереотипів на сприйняття різних аспектів поведінки чоловіків і жінок у ролі лідерів. При цьому з'ясовується, що лідери не відповідають ні гендерному, ні лідерському стереотипу.

Щоб усунути неузгодженість між прогнозованою за стереотипом і реальною поведінкою іншої людини, індивід застосовує такі прийоми: каузальна атрибуція (досягнення успіху жінками пояснюється тим, що їй щастить, а не здібностями); б) ігнорування неузгодженості; в) рольове вирівнювання (поведінка індивіда "підганяється" до рольового стереотипу); г) навішування девіантного ярлика (жінку, яка робить кар'єру, називають "синьою панцохою"; д) витісненню із групи (жінкам-управлінцям надають менше інформації, встановлюють занадто короткі строки для виконання того чи іншого завдання).

Соціально-рольову теорію гендерних розходжень лідерів розробила американська дослідниця Еліс Іглі (1987). На її думку, щоб бути прийнятним суспільством чоловіки- та жінки-лідери повинні поводитися відповідно до їхньої гендерної ролі й у своїй поведінці та мотивації відповідати гендерному стереотипу. З іншого боку, роль лідера також висуває свої вимоги до індивіда. І оскільки

відповідно до стереотипів, ця роль є маскуліною, жінки-лідери будуть перебувати у конфліктній ситуації між гендерною і лідерською роллю. Негативні упередження проти жінок-лідерів можуть викликати в них зниження самооцінки, невпевненість у собі і, відповідно, погіршення продуктивності праці. І хоча компетентні жінки здатні перебороти ці складнощі, чоловіки одержують перевагу при порівнянні їх з жінками в ролі лідера, тому що подібних бар'єрів для них не існує. Е. Іглі вважає, що пом'якшення рольового конфлікту у жінок-лідерів призведе до росту їхніх досягнень. Цьому пом'якшенню можуть сприяти реальні успіхи жінок, демонстрація ними відносно "фемінного" стилю лідерства [3].

У вивченні гендерних розбіжностей лідерства нині найперспективнішими є соціально-рольова та статусна теорії.

Традиційно лідерство як соціально-психологічний феномен вивчалось без урахування статі. На керівних державних посадах, а також у масових громадсько-політичних організаціях, партіях, в основному перебувають чоловіки, які й формують політику держави в її власне "чоловічому вбранні" [6].

Проте логічно припустити, що жінка-політик зможе компетентніше оцінити проблеми жінок, що вона буде розумніше, чутливіше, адекватніше представляти жіночу частину населення. Так само політику чоловічої статі простіше і зрозуміліше репрезентувати інтересами чоловіків як природно близької йому біо-психо-соціальної групи. Як зауважує В. О. Татенко, "... жіноче лідерство вибудовується не за одним, а принаймні одночасно за двома векторами: загальнолюдському і власне жіночому. Щоб стати лідером, жінка повинна довести чоловікам і жінкам, що вона краща за них у виконанні соціальних ролей і функцій загального значення, і довести, що вона ближча за інших жінок до ідеалу "жіночого". Ідентичний механізм лежить в основі формування і розвитку "чоловічого" лідерства" [10].

Тобто можна сказати, що гендерне дослідження проблеми політичного лідерства повинно орієнтуватися на два принципи: ідентичності та додатковості. Так, політик-чоловік має бути здатний у кожній проблемі, яку він розв'язує, розрізнити, крім усього іншого, свій – чоловічий і власне жіночий інтерес, а також віднайти відповідні форми його задоволення. Те саме стосується й жінки-політика.

Результати досліджень, проведені в різноманітних сферах діяльності, свідчать про наявність

типологічних особливостей жіночого і чоловічого лідерства. З впевненістю ці результати можна перекласти на сферу політики і стверджувати, що й у галузі політичного лідерства такі відмінності існують.

Так, відзначається різниця між стилями роботи жінки-політика та чоловіка-політика. Помітною є тенденція запровадження свого “жіночого стилю”. Це означає, що починає змінюватися сам стиль ділових стосунків, вони стають гнучкішими, багато правильних рішень приймаються виважено, з урахуванням інтуїції, властивої, як правило, жінкам.

Питання про стиль роботи є доволі суперечливим і багато в чому залежить від суб’єктивної точки зору – хто не бачить жіночого стилю в політиці, той його не помітить. У більшості випадків відзначаються позитивні якості жінки-політика. Наголошується, що жінки більш терпимі у спілкуванні з іншими, прагнуть досягти гармонії і тому надають перевагу компромісу, а не конфронтації, колегіальному, а не ієрархічному способу прийняття рішень. У жінок більш прагматичний підхід, порівняно з чоловіками (“її змушує життя бути більш практичною, доводити справу до кінця”).

Окреслені переваги значною мірою породжені уявленнями про “сімейну жінку” і переносяться на імідж жінки-політика. Якщо критикується “жіночий стиль” у політиці, то знову ж таки згадуються негативні риси, які жінка виявляє у побуті, а не професійній діяльності: жінки надто емоційні, суб’єктивні, вони надто практичні, заважає їхня “дрібязковість” та схильність бачити “суспільство як сім’ю” [8].

Існують відмінності в проблемах, які політики-жінки та їхні колеги-чоловіки визначають актуальними. Жінки переймаються соціальними проблемами та активно підштовхують уряд до їх вирішення. Крім того, вони менш упевнені в застрашному дні та більш обачні, ніж чоловіки, і тому приділяють увагу таким питанням, як охорона здоров’я, охорона дитинства, виплата пенсії та ін. Жінки бачать сенс політики у допомозі конкретним людям.

Ще одна особливість жінок-політиків полягає в тому, що вони прагнуть робити моральну політику. Під моральною політикою розуміється відповідність засобів і методів тим високим цілям, які декларуються в програмних документах; діяльність не заради кар’єри, власного просування службовими сходинками, а заради мети. А мета полягає не в завоюванні влади, а у виробленні механізмів народовладдя, протистоян-

ні злу в усіх його проявах; захист несправедливо скривджених та ін.

Існує думка, що жінки визначають і використовують владу інакше, ніж чоловіки. Саме таку владу в руках жінок багато дослідників бачать як більш кооперативну та менш конфронтаційну, ніж у руках чоловіків. Таку думку поділяє більшість жінок-політиків, що дає змогу сподіватися на існування іншого (відмінного від чоловічого), але менш продуктивного підходу до розв’язання політичних проблем.

Доволі цікавою видається теорія про співвідношення мови й влади. Вона розроблена вченими феміністичного спрямування, які розглядають мову як засіб, яким кодується владна гендерна асиметрія. Багато еквівалентних слів, що стосуються і чоловіків і жінок, мають різне представництво у мові. Наприклад, термін “політик” у масовій свідомості малює образ чоловіка. Якщо потрібно акцентувати, що політиком є жінка, для цього необхідно використовувати громіздку уточнюючу конструкцію – жінка-політик чи політик-жінка.

Відмінності, що існують між чоловіками й жінками, відзначені у дослідженні гендерних аспектів мовлення парламенту Німеччини. Жінки-політики надають перевагу гармонійній комунікації, мета якої – акцентувати спільність позицій, поглядів, виявляти солідарність та надавати підтримку. Конфліктні емоції у них виявляються переважно для самозахисту та підтримки товариша по партії, а не для ствердження власного іміджу. Чоловіки більш схильні до конфліктної комунікації, вони значно частіше, ніж жінки, намагаються перевести конфлікт з ділового на міжособистісний рівень. Жінки в конфліктній комунікації надають перевагу диспуту, у ході якого триває пошук істини, або переговорам, у яких намічається план дії. Тобто вони практикують більш діловий, продуктивний підхід, який сприяє розв’язанню спорів. Їхня “мовна” поведінка пряма і відкрита, як і має бути в діалозі різних за статусом осіб. Чоловіки, як правило, персоніфікують політичні протиріччя, йдучи шляхом ескалації конфлікту, розпалювання ворожнечі, що перешкоджає успішному розв’язанню проблем [9].

Вважається, що жінка-політик має більш складний імідж, ніж політик-чоловік. Вона повинна мати в своєму іміджевому портреті певні “чоловічі” риси. Але на загал у неї мають переважати суто жіночі риси. Можливо, що такий “пульсуючий” імідж створює ускладнення для жінки-політика і заважає аудиторії пристосовуватися до неї: тільки аудиторія починає звикати до

“чоловічої” поведінки жінки-політика, раптом починає діяти жіноча іміджева модель. У результаті не виникає рівня звикання, розпізнавання і передбачуваності.

Імідж жінки-політика не відрізняється за своїм внутрішнім змістом від іміджу чоловіка, бо це визначається інтересами суспільства, політикою держави, а також суперечностями, які виникають на певних етапах розвитку суспільства. Тому сутнісну різницю потрібно шукати насамперед у психологічних відмінностях чоловіків і жінок, які увійшли в політику.

Саме лідери-жінки і лідери-чоловіки запозичують один у одного ефективні поведінкові моделі, що ускладнює можливість їх розрізнення, гендерної типологізації. Саме тому можна дійти висновку про відсутність істотних відмінностей між цими моделями.

Учені, які проводять гендерні дослідження політичного лідерства, у першу чергу ставлять собі такі завдання: визначити гендерні особливості політичного лідерства, побудувати соціально-психологічну модель гендерної поведінки політичного лідера та з'ясувати умови, за яких той чи інший варіант моделі (“чоловічий”, “жіночий” чи “універсальний”) може мати переваги в способах та результатах політичної діяльності.

Знаючи ці моделі, залежно від ситуації, що складається, політик зможе будувати оптимальну стратегію своєї поведінки, що сприятиме успішному розв'язанню політичних проблем, кожна з яких не є гендерно нейтральною, а отже може бути успішніше розв'язана при переважному використанні тієї чи іншої моделі. Так, “одна проблемна політична ситуація може бути більш успішно розв'язана раціональним, аналітичним шляхом, шляхом прорахунку, перебору варіантів, що, на думку дослідників, більш притаманно чоловікам, а інша ситуація для свого вирішення, навпаки, може вимагати інтуїтивного підходу, цілісного бачення, що більшою мірою властиво жінкам. Проте кожна конкретна політична колізія обтяжена, як правило, різними проблемами, одні з яких можна розв'язувати переважно в раці-

ональний спосіб, а інші – переважно інтуїтивно. На жаль, про гендерні резерви оптимізації політичної діяльності здебільшого йдеться на рівні теорії. Зокрема, не відомо, щоб якийсь з парламентів перед тим як приступати до вирішення проблемної політичної ситуації, що склалася, спробував оцінити її з гендерно-психологічних позицій і визначив, що і як краще могли б зробити політики-чоловіки, а що політики-жінки” [11].

Гендерні дослідження лідерства у різноманітних галузях суспільної діяльності, зокрема у політиці, покликані розв'язати таку проблему, як нівелювання чоловічого і жіночого у професійній сфері, оскільки єдність протилежностей сприяє розвитку людської природи і розвитку демократичного суспільства.

Література

1. Введение в гендерные исследования: Учеб. пособие / Под ред. И. А. Жеребкиной. – Х.: ХЦГИ, 2001. – 707 с.
2. Введение в гендерные исследования: Учеб. для студ. вузов / Под общ. ред. И.В. Костиковой. – М.: Аспект-Пресс, 2005. – 252 с.
3. Гендерный калейдоскоп: Курс лекций / Под общ. ред. М. М. Малышевой. – М., 2002. – 519 с.
4. Грабовська І. Третє тисячоліття – тисячоліття жінки? // Юрид. вісн. – 2010. – №11. – С. 10–12.
5. Жеребкина І. Фемінізм і сучасна філософія // Новий образ. – 1997. – № 1. – С. 5.
6. Луценко О. А. Гендерна соціалізація: Навч.-метод. посіб. для викладачів соціально-гуманітарних дисциплін та студ. вищ. навч. закл. – С., 2001. – С. 60–84.
7. Основи теорії гендеру: Навч. посіб. – К.: К.І.С., 2004. – 535 с.
8. Практикум по гендерной психологии: Учеб. пособие для преподавателей и студ. вузов / Под ред. И. К. Клециной. – М., 2003. – 478 с.
9. Табурова С. К. Гендерные аспекты речевого поведения парламентариев (на материале парламентских дебатов ФРГ). – М., 2009. – 53 с.
10. Татенко В. О. Соціальна психологія політичного лідерства: гендерний підхід: Навч.-метод. посіб. для викладачів соціально-гуманітарних дисциплін та студ. вищ. навч. закл. – К., 2009 – С. 45–67.

У ході розгляду основних сучасних концепцій, що вивчають гендерні диспропорції лідерства, зокрема політичного лідерства, можна зробити такі висновки: 1) лідери-жінки не відрізняються від лідерів-чоловіків ні за лідерським стилем, ні за ефективністю своєї діяльності, ні за вербальною поведінкою; 2) щоб подолати гендерну диспропорцію, яка існує в Україні у вищих ешелонах влади та державному управлінні, необхідно враховувати гендерні особливості політичного лідерства; 3) сучасний політик для побудови оптимальної стратегії своєї поведінки, ефективного розв'язання політичних проблем повинен знати соціально-психологічну модель гендерної поведінки політичного лідера.

В процессе рассмотрения основных современных концепций, которые изучают гендерные диспропорции лидерства, конкретно политического лидерства, можно сделать следующие выводы: 1) лидеры-женщины не отличаются от лидеров-мужчин ни за лидерскими качествами, ни за вербальным поведением; 2) чтобы ликвидировать гендерную диспропорцию, которая существует в Украине в высших эшелонах власти и государственном управлении, необходимо учитывать гендерные особенности политического лидерства; 3) современный политик для создания оптимальной стратегии своего поведения, эффективного решения политических проблем должен знать социально-психологическую модель поведения политического лидера.

In the course of the consideration of the main modern conceptions of the gender imbalances, in particular the political leadership of leadership, you can make the following conclusions: 1) the leaders of the women do not differ from the leaders of men no leader style, not for the efficiency of its activity, no verbal behavior; 2) to overcome gender disproportion that exists in the Ukraine in high places, and public administration, the need to take into account the gender features of the political leadership; 3) modern policies to build the optimal strategy for their behavior, effectively rozv'azannâ political problems must know the socio-psychological model of gender behavior of political leader.

Надійшла 10 березня 2011 р.

АНАЛІЗ МОЖЛИВОСТЕЙ ПРОВЕДЕННЯ ТЕСТОВОГО КОНТРОЛЮ У СТУДЕНТІВ-ЛІНГВІСТІВ ПРИ ВИВЧЕННІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ЯК ДРУГОЇ ІНОЗЕМНОЇ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с.199–203

Проведення тестового контролю при вивченні німецької мови як другої спеціальної на основі першої англійської має свою проблематику, у якій заслуговує на увагу дослідження співвідношення цих мовних систем. Під час дослідження виявлено та науково обгрунтовано шляхи оптимізації викладання другої іноземної мови та узагальнено власний досвід автора, який може бути цікавим для починаючих викладачів у їх пошуку та вдосконаленні методик викладання, проведенні тестових та контрольних робіт, у становленні власного творчого стилю викладання.

Удосконалення методів навчання другої іноземної мови – одне з головних завдань як практики, так і теорії навчання іноземних мов. Це пояснюється тим, що на сьогодні друга іноземна мова викладається як у середніх, так і вищих навчальних закладах, здебільшого на базі рідної мови без достатнього врахування знань першої нерідної мови, набутих тими, хто вже почав її вчити. Розв'язувати це завдання потрібно насамперед у вищих навчальних закладах, поліпшуючи професійну, а отже і філологічну підготовку майбутніх філологів та перекладачів.

Підготовка перекладачів для XXI ст., добре освічених і інформованих лінгвістів з вузькою спеціалізацією, створює чимало практичних проблем як для навчальних закладів, так і для майбутніх перекладачів.

Для навчального закладу – це питання розробки програм та пошуку належного балансу між теоретичними знаннями і практичними навичками, які будуть запропоновані студентам. Для будь-якого студента – це питання розвитку всіх необхідних навичок: мова йде про важку роботу, встановлення пріоритетів, і, врешті, це питання дисципліни. Дисципліна передбачає багато самостійної підготовки поза аудиторією, вміння прислухатися до себе, критично, але неупереджено, а викладач має знайти труднощі й проблеми та запропонувати студентам спеціальну методику з метою подолання цих проблем [1].

Упродовж багатьох років своєї роботи я постійно узагальнювала власний досвід та досвід своїх колег. Майже сорок років тому я почала викладати німецьку мову – спочатку в технікумі, протягом останніх 10 років у Міжрегіональній Академії управління персоналом у Києві, працюючи на кафедрі іноземних мов і теорії та практики перекладу. Багаторічні пошуки найефективнішої форми навчального контролю виявили систему, яка забезпечує більш тверде засвоєння іноземної мови. Контроль, як відомо, є важливим фактором у процесі навчання будь-якому предмету, у тому числі й іноземній мові. Він дає можливість не тільки встановити рівень успішності навчання, а й виявити недоліки в знаннях, уміннях і навичках [4].

З кожним роком дедалі більше студентів вивчає німецьку мову як другу іноземну. Зазвичай, першою іноземною є англійська. Проблеми й питання організації навчального процесу в нових умовах, які закономірно виникають у викладачів, потребують негайного розв'язання, на основі врахування рекомендацій спеціалістів з інших країн, яким ця проблема відома вже давно.

У методиці вивчення мови поняття “друга іноземна” означає, що студент вивчав уже принаймні одну іноземну мову; при цьому не важливо, в якому хронологічному порядку учень вивчає німецьку мову – як другу чи, власне, як третю. Кожна наступна мова розглядатиметься як друга іноземна.

Під час вивчення другої іноземної мови іншого значення набуває і переклад: студент робить його не для того, щоб перекласти, а для того, щоб унаочнити, виділити, усвідомити.

Вправи і завдання у навчальній ситуації “Німецька мова після англійської” розробляються з урахуванням таких засад:

1. Англійська і німецька як германські мови споріднені в багатьох аспектах. Насамперед це простежується в лексиці, особливо на початковому етапі вивчення, де можна помітити багато відповідностей і наявний очевидний зв'язок між німецькою та англійською мовами. До того ж є багато інтернаціоналізмів, здебільшого греко-латинського походження, які трапляються в обох мовах, проте відрізняються вимовою та написанням. Але і в інших частинах мовної системи можна використати аналогії для вивчення німецької мови після англійської. Це стосується вимови, інтонації, правопису, і особливо граматики.
2. Другу іноземну мову здебільшого вивчають дорослі, для яких існує особлива стратегія навчання. Свідомо вивчати мову, означає самому бути активним у процесі навчання: міркувати, аналізувати, порівнювати, висувати гіпотези, знаходити закономірності, обговорювати результати. Те, що другу іноземну мову частіше вивчають у свідомому віці, потрібно враховувати під час подання, наприклад граматичного матеріалу. Студенти відповідальніше поставляться до процесу навчання, це зробить ефективним застосування на уроках інтерактивних форм роботи. З досвіду вивчення першої іноземної мови учні знають, як взагалі вивчається іноземна мова, мають свою стратегію запам'ятовування лексичних одиниць, яку вони використовують для вивчення другої іноземної мови.
3. Для вивчення другої іноземної мови зазвичай надається менше часу, ніж для першої. Це означає, що темп заняття має бути вищим (більше навчального матеріалу за урок, коротші пояснення, інтенсивніша робота із вправами). Цьому значно сприяє порівняння та обговорення мовних явищ, схожих в обох мовах.
4. На заняттях першої іноземної мови студенти вже знайомі з можливими формами вправ і мають певний досвід, який можна використати і збагатити для вивчення другої мови.

5. Завдання і вправи мають бути орієнтовані насамперед на порівняння та обговорення аналогій і розбіжностей, мета яких – встановити зв'язки між рідною мовою, першою іноземною та другою іноземною.

6. Свідомо застосовувати набуті знання з англійської мови під час вивчення німецької означає розуміти новий елемент німецької мови (слово чи структуру речення), користуючись досвідом розпізнавання відповідного феномена в англійській.

Тому, обговорюючи можливості тестового контролю у студентів-лінгвістів, майбутніх перекладачів англійської мови, я ніколи не зважаю на те, що це тест чи контрольна робота з другої іноземної мови. Вимоги до студентів мають бути однаковими.

Методисти висувають такі вимоги до методів контролю: легкість оцінювання результату, навчальний характер тесту, відповідність методів контролю наданим умовам навчання, надійність та однозначність прийнятих рішень (якщо це тест, а не творче завдання) [3]. Усіх цих вимог я дотримуюсь у своїй системі контролю.

Контрольні роботи мають за мету перевірити різні навички та вміння, з їх допомогою не тільки контролюється засвоєння матеріалу, а й психологічні особливості студентів: увага, пам'ять, темперамент, добросовісність, акуратність тощо. Я часто розповідаю про те, що спостерігала в школах Німеччини, а також на курсах для емігрантів: там взагалі відсутнє поняття про шпаргалку або списування у сусіда. По-перше, ти вчиш мову, або інший предмет, з мотивацією. По-друге, твій сусід – це твій конкурент у цьому житті. У наших студентів ще залишилася радянська звичка до списування, але після бесід у цьому ракурсі мені вдається їх переконати та готувати тільки один варіант тестів, що дуже полегшує роботу, перевірку та наступне обговорення роботи.

Запропоновані форми контролю обов'язково передбачають те, що студенти зможуть використати здобуті знання на практиці. Це поточний контроль лексичного та граматичного матеріалу, аудіювання (контроль розуміння текстів на слух), контроль навичок читання та письмової мови.

Виконання цих робіт має бути добре підготовлено. Тому, крім підсумкових контрольних робіт та комплексних контрольних робіт (ККР), студенти майже кожне заняття пишуть невеличкі перевіірочні роботи або дуже часто я задаю також домашні контрольні роботи. Мета цих робіт полягає в тому, щоб підготувати студентів до написан-

ня ККР, з'ясувати, чи засвоєний матеріал, перевірити виконання домашніх завдань, виявити вміння самостійно працювати. Однак вони вирішують також інші завдання. Студенти звикають до того, що майже кожне заняття буде перевірка, вони активніше працюють в аудиторії, ретельніше виконують домашнє завдання. Так, це додаткова робота для викладача, але якщо ти неформально ставишся до своїх обов'язків, винагородою для тебе стане велика подяка та пам'ять твоїх випускників. Перевірочні роботи дають можливість включити в процес засвоєння зорову та моторну пам'ять. Багаторазове повторення матеріалу закріплює часові зв'язки у корі головного мозку та робить їх більш стійкими [6].

Деякі сучасні викладачі обходяться без домашніх завдань, а я вважаю їх конче необхідними, та й студенти, особливо приватних вузів, які приходять менш підготовленими, потребують керівництва, тобто конкретики в домашній підготовці.

Поточний контроль знання граматики здійснюється регулярно. Це може бути тест у формі вибору правильного варіанта з 3–4 наданих, трансформації запропонованих зразків, заповнення пропусків у реченнях тощо. Це можуть бути окремі репліки на переклад або завдання, наприклад, поновити питання, на які наступні речення були відповідями, і т. д. Такі самі завдання студенти можуть отримати додому, де вони мають більше часу, щоб повністю розібратися в граматичному явищі. Завдання подібного роду мають додаткову навчальну функцію та можуть також носити індивідуальний характер [2].

Особливе місце мають завдання, які перевіряють вміння самостійно працювати. Так, студенти повинні прочитати текст та виписати з нього всі дієслова в неозначеній формі, або іменники з тексту поставити у множині, визначивши їх рід спочатку, перекласти складні слова, які складаються зі знайомих коренів та афіксів, визначити *Genitiv* однини іменників тощо.

Поточний контроль знання лексичного матеріалу проводиться регулярно після завершення роботи над кожною темою. Це може бути усне опитування або диктант до 50 мовних одиниць. Одиницею може бути слово, словосполучення, частина речення, ціле речення, кліше тощо. Лексичний матеріал диктується один-два рази з паузами для перекладу рідною мовою. Дуже часто я диктую також німецькою.

У завдання для контрольних робіт можуть включатися також опис картини, відповіді на за-

питання до прочитаного в аудиторії тексту, складання плану, переклад невеличкого тексту зі словником тощо. Контрольні роботи можуть включати також інші завдання з читання: прочитати та зрозуміти текст, який містить незнайомі слова, коротко викласти його зміст, поставити до нього запитання, дати заголовок тощо.

Контроль розуміння аудіювання проводиться регулярно, кожного тижня. Тексти пропонуються на CD-дисках або на касетах монологічного, діалогічного або мішаного характеру, головне – щоб звучала вимова носіїв мови. Не погоджуся з тими, хто текст для аудіювання дає слухати не більше одного разу. Це вже завдання для олімпіади!

Завдання, які контролюють розуміння, можуть бути такими: викласти зміст українською мовою, відповісти на питання, підкресливши правильний варіант відповіді, закінчити розповідь або коротко передати зміст почутого німецькою мовою. Часто аудіювання стає однією зі складових підсумкової контрольної роботи, але не ККР.

Обговорення перевірконої роботи проводиться одразу ж після її написання. Роз'яснення викладача вже мають підготовлений ґрунт і сприймаються з зацікавленістю, а зацікавленість, у свою чергу, сприяє утворенню довірливої уваги, яка робить часові зв'язки більш щільними. Іноді, коли у викладача час обмежений, він може запропонувати студентам обмінятися роботами та підкреслити помилки. Часом предметом для обговорення стають 2–3 типові граматичні або лексичні помилки. Для отримання високих балів (а всі ми працюємо за принципами Болонської системи) доцільно перед тестом повторити матеріал [5]. Повторення відбувається у різних формах. Іноді проводиться колективна робота фронтально, наприклад повторення управління дієслів у німецькій мові це те, що тягне за собою завжди велику кількість помилок. Також вважаю доцільним проводити схожі види перевірочних робіт, тому що це сприяє закріпленню вже утворених зв'язків. Проведення частих контрольних робіт дає викладачу можливість здійснювати диференційований підхід, заснований на індивідуальних особливостях студентів. Він може враховувати силу та рухливість нервової системи, процесів, які лежать в основі темпераменту. Виявляються флегматики, які працюють повільно, але дуже правильні в роботі; холерики, які швидко, але недбало закінчують будь-яке завдання і т. д. У результаті частого написання контрольних робіт одні починають працювати більш швидко, інші – більш ретельно [2].

Після перевірки та обговорення я вимагаю обов'язкового виконання роботи над помилками (*Fehlerverbesserung*). Іноді трапляється по кілька разів, поки оцінка не стане позитивною. Як приклад хочу навести контрольну роботу з утворення множини в німецькій мові. Ця тема дуже важка, тому що існує 5 типів утворення множини іменників та багато винятків. У студентів, які не вивчали німецьку мову в школі, вона не на слуху, тому вони роблять помилки в усному та письмовому мовленні.

Bilden Sie den Plural von Substantiven.

1. der Ta____, der Platz____, der Brief____, der Hand____, die Frage____, der Fluss____, der Füller____, der Heft____, das Land____, die Familie____, der Gast____, das Ohr____, der Wunsch____, die Mutter____, der Schrank____, die Antwort____, der Stuhl____, das Jahr____, der Satz____, der Monat____, der Fisch____, das Blatt____, die Frau____, die Wand____, der Buss____, der Bruder____, das Lied____, der Onkel____, das Kind____, der Freund____, der Schüler____, die Tasche____, der Sohn____, das Fenster____, das Haus____, die Lehrerin____, das Wort____, der Lehrling____, der Arzt____, das Haar____, der Vater____, der Hund____, die Tür____, das Messer____, das Buch____, der Fuss____, der Besuch____, das Bein____, die Freundin____, die Nacht____, das Bild____, die Mappe____, der Fehler____, das Auge____, die Tochter____, das Hemd____, der Apfel____, das Fest____, die Gabel____, der Wald____, der Hof____, die Klinik____, der Stein____, der Knopf____, das Volk____.

2. die Frisur____, der Junge____, die Akademie____, die Partei____, die Fabrik____, das Bett____, das Kleid____, der Erfolg____, die Nation____, der Baum____, das Ei____, der Mann____, die Union____, die Kraft____, der Weg____, das Dach____, der Schlag____, das Schiff____, der Körper____, das Feld____, der Hahn____, das Gesetz____, die Etage____, die Stadt____, das Problem____, die Kartoffel____, der Mantel____, der Schrift____, die Nummer____, der Schuh____, der Arm____, die Kopie____, das Gesicht____, das Meer____, die Frucht____, das Häuschen____, das Ziel____, der Name____, das Gebäude____, der Garten____, die Universität____, das Boot____, die Maus____, der Staat____, das Datum____, das Projekt____, das Auto____, die Schwester____, das Motiv____, der

Zug____, der Herr____, das Tor____, die Linie____, der Kandidat____, die Zensur____, der Mensch____, der Kollege____, das Talent____, der Park____, der Bericht____, die Mutti____, der Ruf____, der Versuch____, der Kapitän____, die Republik____, der Schmerz____, das Zeugnis____, der Offizier____, der Ausdruck____, der Gedanke____, der Vati____, der Direktor____, das Schnitzel____, die Chronik____, die Zeitung____, das Museum____, das Dorf____, das Formular____, die Oma____, der Grund____, der Traum____, der Hals____, der Glaube____, der Dokument____, das Schreiben____ [7].

Наприклад, цю контрольну роботу студенти перероблюють по кілька разів, повторюючи граматичні правила та працюючи зі словником, але за моїми багаторічними спостереженнями можу зазначити, що після такої копії роботи помилки в іменниках у множині зникають.

Основна відмінність тесту від, наприклад, традиційної контрольної роботи полягає в тому, що він завжди передбачає вимір. Тому оцінка, яка виставляється за підсумками тестування, є більш об'єктивною і незалежною від можливого суб'єктивізму вчителя, ніж оцінка за виконання традиційної контрольної роботи, яка завжди суб'єктивна, оскільки базується на враженнях вчителя, не завжди відокремлених від його особистих симпатій чи антипатій стосовно того чи іншого учня. Таким чином, головна відмінна риса тесту – об'єктивність, яка гарантується вимірюванням, функція якого полягає в тому, щоб давати кількісну інформацію про якість засвоєння. При цьому, він дає вчителю змогу перевірити значний обсяг вивченого матеріалу малими порціями та діагностувати оволодіння цим матеріалом більшої частини учнів. Але на сьогодні одним з недоліків тестового контролю є те, що розроблені методики націлені на перевірку фактичних знань студентів та не враховують потенційних можливостей розвитку особистості, вони мають лише оцінювальний, а не прогнозувальний характер.

Та все ж науково обґрунтоване і методично грамотне організоване тестування дасть можливість викладачу досягти настільки важливого зворотного зв'язку, який забезпечить управління навчальним процесом і сприятиме, таким чином, підвищенню ефективності вивчення іноземної мови.

Література

1. Гапонова С. В. Сучасні методи викладання іноземних мов за рубежом // Іноземні мови. – 1998. – № 1 – С. 24–31.
2. Златогогорская Р. Л. В помощь будущему учителю иностранного языка. – Л.: Просвещение, 1978. – С. 39–46.
3. Китайгородская Г. А. Методические основы интенсивного обучения иностранным языкам. – М: Изд-во Моск. унта, 1986. – С. 149–156.
4. Комков И. Ф. Методика преподавания иностранных языков. – Минск: Вышэйш. шк., 1979. – 352 с.
5. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник / С. Ю. Ніколаєва, О. Б. Бігіч, Н. О. Бражник та ін. – К.: Ленвіт, 1999. – 320 с.
6. Петрашук О. П., Петренко О. П. Поточний тестовий контроль у навчанні іноземній мові // Іноземні мови. – 1995. – № 3–4. – С. 16–19.
7. Снегирева Н. С. Тесты по немецкому языку. – М.: Айрис пресс, 2004. – С. 16.

Проблеми перевірки та обліку знань, умінь та навичок, методики організації та проведення тестів або контрольних робіт не втратили своєї актуальності. Контроль виступає невід'ємною складовою системи навчання іноземної мови і є органічно інтегрованим у цю систему. На відміну від власне навчання іноземної мови, метою якого є формування іншомовних мовленнєвих навичок і умінь, завданням контролю передусім є визначення та оцінювання рівня їх сформованості.

Проблемы проверки, а также определение уровня знаний, умений и навыков, методики организации и проведения тестов или контрольных работ продолжают быть актуальными. Контроль выступает одной из составляющих системы обучения иностранному языку и является органично интегрированным в эту систему. В отличие от собственно обучения иностранному языку, целью которого есть формирование языковых навыков и умений, задачей контроля в первую очередь является определение и оценка уровня их формирования.

Problem of evaluation and assessment of knowledge, skills, methods of organization and conduction are still important. Control is the main part of education system of foreign language and is natively integrated into this system. Unlike from studying foreign language, the goal of which is to gain foreign language speaking skills, control is definition and assessment of skills.

Надійшла 1 березня 2011 р.

ПОВЕДІНКА СТУДЕНТСЬКОЇ ГРУПИ ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с. 204–208

З огляду на те, що групи є основним середовищем життя та існування людини, вони стають предметом вивчення цілого ряду гуманітарних дисциплін, серед яких одне з провідних місць належить психології, і зокрема – соціальній психології.

У будь-яких групах, навіть якщо це сім'я, група співробітників чи просто група друзів, формуються певні соціально-психологічні відносини, аналіз яких має важливе значення для адекватного розуміння процесів розвитку не лише окремих індивідів, а й соціуму в цілому. Одним з видів таких груп, яку вирізняє притаманна лише їй специфіка, є студентська група. З огляду на це, проблематика соціально-психологічного аналізу специфіки формування і динаміки внутрішніх відносин у студентській групі набуває особливої теоретичної і практичної ваги для сучасної психології.

Причини дослідження цієї теми зумовлюються такими причинами. По-перше, вплив групи на людей є одним із потужних джерел формування наших почуттів, суджень і загалом поведінки. Процеси, які відбуваються у групах, можуть призвести як до порушень і агресивних дій, так і стати джерелом найвищих і благородних дій, таких як самопожертва, любов чи вірність. У цьому контексті цілеспрямований вплив на ті чи інші суспільні відносини повинен обов'язково враховувати фактор впливу тих груп і колективів, у яких існує і розвивається людина. З огляду на особливу увагу, яка нині приділяється розвитку молоді, з необхідністю набуває значущості проблематика впливу студентської групи на її членів. По-друге, будь-які серйозні дослідження студентських груп неможливі поза формуванням цілісного категоріального апарату, що, у свою чергу, істотно актуалізує визначення студентської групи як особливого предмета сучасних соціально-психологічних досліджень. По-третє, слід зазначити, що наразі багато фундаментальних аспектів групових процесів є невизначеними, що посилює

актуальність проведення спеціальних соціально-психологічних досліджень окремих видів та типів групової взаємодії, які притаманні тим чи іншим соціальним групам (одним з таких видів є студентська група).

Отже, розкриваючи роль студентської групи як специфічного предмета соціально-психологічного аналізу, маємо вирішити такі конкретні завдання: а) охарактеризувати поняття групового впливу, як воно тлумачиться у сучасній соціальній психології; б) визначити основні властивості та фактори конформної поведінки у студентській групі; в) охарактеризувати рівні конформної поведінки в студентській групі та дослідити феномен соціальної фасилітації.

Як вже було зазначено, групи відіграють вирішальну роль у людських стосунках та взаємодії. Вони впливають на їхнє сприйняття й установки, забезпечують підтримку при стресі, впливають на вчинки і прийняття рішень. Групові процеси можуть приводити як до девіантної поведінки, так і до безкорисливої самовідданості та альтруїзму. Багато дослідників пропонують цілий ряд причин, за якими групи відіграють важливу роль у житті людини. Найпростіше просте пояснення – це соціальне навчання. Воно полягає в тому, що більшість із нас виховується у сім'ях, відповідно, ми вчимося залежності від інших, отримуючи від них допомогу, любов, дружбу і різного роду захоплення. “Теорія соціального порівняння” стверджує, що люди відчують сильний вплив для того, щоб виробляти правильні погляди відносно їхнього середовища і їхніх можливостей. Тому вироблення особистих переконань можливо тільки за умови порівняння з вчинками і переконаннями ін-

ших людей. Тобто, коли фізична реальність невизначена, індивіди створюють соціальну реальність. Таким чином, однією з причин об'єднання людей у групи є прагнення мати інформацію для порівняння, щоб надалі захистити себе від неадекватних рішень і суджень [1]. Перебуваючи у групі, люди, як правило, по-різному реагують на увагу до себе з боку оточуючих. Одні хвилюються, червоніють, затинаються, плутаються у словах і діях, навіть відчувають стан задухи, оскільки від хвилювання у них перехоплює горло. Інші ж навпаки, радіють, відчувають приплив енергії і почувають себе значно спокійніше і впевненіше, помічаючи, що до них виявляють інтерес. Ці відмінності в реакціях на увагу з боку людей можуть пояснюватися певними індивідуальними особливостями. Наприклад, рівнем тривожності, самооцінки, але самі диспозиційні причини, що пояснюють цей феномен, є недостатніми. Таким чином, особистість, перебуваючи під впливом інших людей, а саме у групі, буде поводитись конформно.

Більшість американських авторів характеризують конформність амбівалентно [2]. З одного боку, люди повинні погоджуватись для того, щоб досягти певних успіхів у житті. Хоча іноді конформне ставлення до групових норм стає ціною, яку люди платять за те, щоб бути прийнятими іншими та мати соціальну гармонію з навколишнім середовищем. З другого боку, окремих особистостей поважають за їх індивідуалізм, і тому вважаються небезпечними ті ситуації, за яких певні особи втрачають свої думки під тиском чи впливом інших обставин чи людей. Наприклад, у повсякденному житті студент, який прийшов з іншого ВНЗ, протягом одного року приймає норми зовнішнього вигляду та поведінки, які на даний момент створені іншою студентською групою. В історії соціальної психології вивчалися психологічні особливості поведінки та досліджувався нормативний вплив групової більшості та групової меншості. Відомий вчений С. Аш у своїх дослідженнях перевіряв, чи справді є впливовими люди під час невизначених ситуацій, чи все-таки є інші умови, які сприяють виникненню різних впливів. Дослідження С. Аша стали тими класичними працями, які заклали основу для експериментального вивчення феномена конформної поведінки в студентській групі [2]. Саме в цьому феномені був зафіксований факт погодження особистості з думкою групової більшості, це те, що називається груповою нормою.

Прикладом для підтвердження думки про те, що особистість у більшості випадків погоджується з думкою групової більшості, можемо взяти дослідження В. Чудновського, який протягом тривалого часу спостерігав конформну поведінку школярів-підлітків. Для більшості, за його твердженням, ситуація експерименту була морально значущою і нерідко пов'язаною з напруженим внутрішнім конфліктом. Не можна сказати, що в цій ситуації відстоювання певної оцінки в умовах експерименту набуває морального характеру, тоді як інші дотримуються іншої думки. У цих умовах моральний характер і захист власної думки набирає істинної думки, навіть якщо вона сама по собі не має моральної значущості [3]. Учений також зазначає, що між досліджуваними було багато школярів, для яких підставна група була референтною, тому різноманітність поглядів, що виникли під впливом групи, викликали у підлітків гострі переживання. Ці дані говорять про те, що оцінювання дослідницької парадигми має бути менш категоричним й емоційним, але разом з тим виваженим. Оскільки сам факт існування феномена конформної поведінки не заперечується, то це приводить до таких висновків: якщо феномен конформної поведінки існує реально, слід висвітлити, пояснити ті умови, які сприяють його появі. Обставини, які виникли в умовах лабораторії, а не в реальному соціумі, не потрібно ігнорувати. Вони мають розглядатися не як явища, які існують у природній малій групі, а як вказівні шляхи на те, що можуть мати місце в реальності, тобто реальному груповому процесі.

Стосовно особистісних чинників конформної поведінки, йдеться про індивідуальні характеристики членів студентської групи, які спонукають їх до конформної поведінки. Наводяться дані, які свідчать про те, що люди з високим інтелектом, зі схильністю до лідерства, толерантністю до стресів, соціально активні і відповідальні є менш схильними до впливу інших осіб. М. Шоу та Ф. Костанзо вивчали різні вікові коливання конформної поведінки. Відповідно, між віком і конформністю має місце залежність. Свого максимуму конформність людини досягає у 12–13 років, пізніше відбувається поступовий спад рівня вираженості цього явища. Також до групових чинників конформної поведінки вчені відносять величину групи, структуру комунікативних зв'язків, ступінь групової згуртованості та особливості композиції групи. Наприклад, як показано в дослідженнях С. Аша, конформність збільшується тоді, коли виникають спільні ідеї у відпо-

відах групової більшості (це, як правило, 3–4 особи). Але, хоча б одна особа виявила іншу позицію мислення серед цих учасників, тоді відсоток конформності різко падає.

Систематизація наукових даних показує, що важливою умовою конформної поведінки є оцінка “наївного суб’єкта”, який уособлює собою групову меншість, як особистої компетенції, так і компетенції групової більшості. Частково, висока ступінь упевненості зазначеного “наївного суб’єкта” у власній компетентності значно зменшує його залежність від думки групової більшості. Але ця залежність буде збільшуватися, якщо компетентність групової більшості оцінюється суб’єктом дуже високо. Цікавими є також дані, які характеризують залежність інтенсивності конформної поведінки від деяких особливостей діяльності досліджуваних. Зокрема, у дослідженнях А. Сопікова було виявлено високу ступінь конформності підлітків-оркестрантів. Вона була значно вищою (вдвічі), ніж у ровесників, які не грали в оркестрі. Водночас, А. Баранов у своїх експериментах, проведених зі студентами педагогічних та технічних вишів, виявив, що майбутні педагоги поводитись більш конформно, ніж майбутні інженери. Але всі ці емпіричні факти, які були отримані в лабораторних умовах, орієнтують дослідників на ряд аспектів, які вивчають нормативну поведінку в природних групових ситуаціях, тобто на перевірку відповідних лабораторних даних.

Зокрема, феномен конформної поведінки вивчається у соціальній психології у контексті теорій психологічного обміну. Дж. Хоманс стверджує, що особистість поводить себе конформно не заради відповідності груповій нормі, а з метою отримати похвалу з боку інших членів групи. І якщо ця оцінка не принесе схвалення, то конформність не буде проявлятися. Оскільки, люди відчувають, що конформність інших і їх власна до релевантних групових норм є корисною, вони відповідно, нагороджують їх психологічною похвалою [4]. Такої ж думки дотримуються Е. Холландер і Р. Віліс. Вони підкреслюють, що інструментальна функція конформності є специфічною винагородою для інших членів групи, які полегшують процес взаємовпливу і сприяють подальшому обміну винагородами [5]. В. Чудновський виокремлює два типи конформної поведінки: зовнішню і внутрішню підпорядкування індивіда з групою. Зовнішня підпорядкування проявляється у двох формах: а) усвідомлене пристосування до думки групи, яке супроводжується внутріш-

нім конфліктом; б) усвідомлене пристосування у групі без будь-якого внутрішнього конфлікту. Внутрішню підпорядкування полягає в тому, що частина членів групи сприймає думку групи і дотримується її як власної, навіть за межами групи. Автором було виявлено два види внутрішнього підпорядкування: а) прийняття неправильної думки групи на тій основі, що більшість завжди права; б) прийняття думки групи на основі вироблення власної логіки, яка пояснює зроблений вибір. Як стверджує В. Чудновський, подібна логіка виконує функцію двох суперечливих тенденцій: прагнення індивіда бути у злагоді з групою та прагнення індивіда бути у злагоді із самим собою.

Аналізуючи теоретичні дослідження процесів соціального впливу у малій групі, Г. Келмен пропонує три різних рівні конформної поведінки: підкорення, ідентифікація, інтерналізація [6]. Підкорення носить прагматичний характер. Людина погоджується з групою тільки тоді, коли їй це вигідно, але в реальності залишається при власній думці. Ідентифікацію, за Г. Келменом, розрізняють за двома типами. З одного боку – це класична ідентифікація. У цьому випадку суб’єкт прагне частково або повністю бути схожим на члена чи членів групи, у силу того, як він відчуває симпатію групи і наявних бажань для засвоєння якихось рис її членів. З другого боку – це ідентифікація у формі реципрокно-рольових стосунків. При реципрокно-рольових стосунках кожен учасник взаємодії у студентській групі очікує від інших певної поведінки і сам намагається виправдати очікування партнера (партнерів). При цьому, якщо вже сформовані стосунки задовольняють людину, вона поводитиме себе саме так незалежно від того, чи будуть за нею слідкувати партнери, тому що для її особистої самооцінки є важливим виправдати очікування інших. Ідентифікація частково може нагадувати підкорення, тоді як сама особистість буде відчувати невдоволення від нав’язаної їй поведінки. Поряд з цим, ідентифікація відрізнятиметься від підкорення тоді, коли суб’єкт чітко буде вірити у нав’язані думки і форми поведінки. Нарешті, інтерналізація – це така інтеграція, яка є характерною для третього рівня прийняття соціального впливу. Думки, прийняті через засоби ідентифікації, як вважає Г. Келмен, не є інтегрованими з цілісною системою особистості, вони є ізольованими від неї. Характерною особливістю інтерналізації є збіг (частковий або повний) думок, які висловлюють окремі особи чи вся група, з сис-

темою цінностей конкретної особи. Таким чином, елементи впливу стають частиною особистісної системи суб'єкта, яку автор диференціює від системи соціально-рольових очікувань. Завдяки діям процесу інтерналізації, поведінка членів групи є відносно незалежною від зовнішніх умов: присутності агента впливу, спонукальних дій, що відповідають певним соціальним ролям. Але, як зазначає Г. Келмен, суб'єкт не може повністю звільнитися від впливу ситуативних змін. В окремих випадках, зіткнувшись з багатьма ситуативними вимогами, суб'єкт має вибирати цінності із ряду конкуруючих.

Проаналізувавши ці моделі, можна побачити, наскільки є диференційованим аналіз прояву нормативної поведінки у студентській групі, основою якого є селективний та динамічний фактор активності особистості. Поряд з цим, ця модель, на думку Р. Кричевського та Є. Дубовської, можна доповнити ще одним рівнем нормативної поведінки, який передбачає звернення до ціннісного моменту поведінки особистості, але пов'язаних з власне груповими цілями та цінностями, що виникають у процесі спільної групової діяльності. Ця позиція розглядається А. Петровським у стратометричній концепції колективу і характеризується тим, що єдність групової поведінки проявляється в результаті солідарності особистості з оцінками і завданням колективу. Передбачається, що у випадку колективістського самовизначення, особистість свідомо відстоює прийняті у групі соціально значущі цінності, які намічені в ході реалізації спільної діяльності. При цьому групові та індивідуальні цінності мають вплив на узгодженість особистості з відповідними груповими цінностями. Щодо поведінки, яку демонструє меншість, то її стиль може значною мірою бути обумовленим здібністю впливати. У цьому значенні особливо важливими є такі стилі характеристик, як її стійкість, впевненість індивіда у своїй правоті позицій, викладення і структурування відповідних аргументів. Найменше послаблення цих позицій призводить до зниження впливу меншості.

Отже, група чинить значний вплив на погляди людини, на поведінку і на прийняття нею рішень. Р. Кричевський, Е. Дубовська, Р. Чалдіні, Н. Семечкін та інші вчені, які досліджували групові процеси, схилиються до гнучкого визначення групи і частіше займаються вивченням часткових і неструктурних груп. Але існує ряд теорій, які пояснюють значний вплив груп на вчинки людей, оскільки групи відрізняються за певни-

ми груповими характеристиками, такими як розмір, домінуючі норми, структура та стадії розвитку. Теоретичний аналіз наукових джерел доводить, що групова структура складається, у свою чергу, з кількох компонентів, включаючи розподіл ролей і статусів у групі, існування різних видів субгруп, ступінь згуртованості, а також комунікативні зв'язки, які характеризують групу [7; 8]. Людина, яка належить до групи, займаючись певним видом діяльності завжди перебуває у присутності інших членів групи. Тому потрібно зазначити, що на нашу поведінку цілком може впливати присутність не тільки тих членів групи, до якої ми входимо, а й інших, цілком незнайомих нам людей, у результаті чого ми відчуваємо або натхнення, або суттєве зниження зусиль. Тоді виникають такі процеси соціального впливу, як соціальна фасилітація або соціальне гальмування, які гальмують або, навпаки, активізують психологічні процеси особистості, що перебуває під впливом різних груп. Отже, соціальна фасилітація – це один із ефектів групи, який полягає в тому, що активність індивідів збільшується саме в тих умовах, коли активність групи формується порівняно зі звичайним рівнем цієї ж активності при індивідуальному здійсненні. Найчастіше соціальна фасилітація виявляється в ситуаціях змагань між членами групи.

Отже, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна зробити такі висновки. По-перше, групова структура складається з кількох компонентів, включаючи розподіл ролей і статусів у групі, існування різних видів субгруп, ступінь згуртованості, а також комунікативні зв'язки, які характеризують студентську групу. По-друге, важливою умовою конформної поведінки у студентській групі є оцінка суб'єкта, який уособлює собою групову меншість, як особистої компетенції, так і компетенції групової більшості. Частково, висока ступінь впевненості цього суб'єкта у власній компетентності значно зменшує його залежність від думки групової більшості. По-третє, місце особистості в студентському середовищі визначається тим, наскільки ефективно вона реалізує у цій групі свою соціальну функцію. Таким чином, індивідуальні якості людини важливі не самі по собі, а в контексті виконання цієї функції. Коли функції самої особистості розділяються членами групи, то особистість вважається офіційно прийнятим членом групи, цим самим спонукаючи її до прийняття норм та стандартів поведінки, сформованих даною групою.

Література

1. Перспективы социальной психологии / Пер. с англ. – М.: Эксмо-Пресс, 2001. – С. 184.
2. Почебут Л. Г., Чикер В. А. Организационная социальная психология: Учеб. пособие. – СПб.: Речь, 2000. – С. 56–57.
3. Хрестоматия по социальной психологии: Учеб. пособие для студ. / Сост. и вступ. очерки Т. Кутасовой. – М.: Междунар. пед. акад., 1994. – С. 110.
4. Кричевский Р. Л., Дубовская Е. М. Социальная психология малой группы. – М.: Аспект-Пресс, 2001. – С. 207.
5. Шевандрин Н. И. Социальная психология в образовании. Концептуальные и прикладные основы социальной психологии. – М.: ВЛАДОС, 1995. – Ч. 1. – С. 308.
6. Бэррон Р., Керр Н., Миллер Н. Социальная психология группы: процессы, решения, действия. – СПб.: Питер, 2003. – С. 156.
7. Семечкин Н. И. Психология социального влияния. – СПб.: Речь, 2004.;
8. Чалдини Р. Психология влияния. – СПб.: Питер, 2000.

Досліджуються існуючі соціально-психологічні підходи до вивчення поведінки членів студентської групи, а також вихідні методологічні основи такого аналізу. Особлива увага приділяється проблемі впливу студентської групи на її членів, а також феномену конформної поведінки. Аналізуються головні соціально-психологічні фактори впливу групи на її членів.

Исследуются существующие социально-психологические подходы к изучению поведения членов студенческой группы, а также исходные методологические основы такого анализа. Особое внимание уделяется проблеме влияния студенческой группы на ее членов, а также феномену конформного поведения. Анализируются главные социально-психологические факторы влияния группы на ее членов.

The article investigates the common socio-psychological approaches to studying the behavior of members of student groups, as well as an original methodological basis of such analysis. Particular attention is given to the influence of a student group on its members, and to the phenomenon of conformal behavior. The author analyzes the major social and psychological factors of influence of the group on its members.

Надійшла 5 квітня 2011 р.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНА ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА: ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с.209–213

Проблема лідерства та його аналізу традиційно є одним з пріоритетних напрямів дослідження соціальної психології. Проте останнім часом у системі досліджень феномена лідерства істотно підвищилось теоретичне значення аналізу такого різновиду соціального лідерства, як політичне, що, у свою чергу, поставило перед сучасною наукою соціальної психології цілий ряд складних проблем щодо вивчення цього феномена.

Проведення цього дослідження зумовлюється такими причинами. По-перше, суттєві суспільно-політичні трансформації, що відбуваються в сучасному світі, сприяють підвищенню уваги до проблеми політичного лідерства. Соціально-психологічні дослідження політичного лідерства зумовлені, з одного боку, недостатнім рівнем розробки цієї проблеми, з другого – високими запитами практики на її розробку. На сьогодні питання про те, за якими критеріями здійснюється оцінка політичних лідерів, цікавлять як науковців (соціальних психологів, політологів, соціологів та інших дослідників цього феномена), так і представників прикладної сфери (політтехнологів, іміджмейкерів тощо). По-друге, складність феномена політичного лідерства, а також його визначальна багатоаспектність, пояснює існування в сучасній політичній науці одразу кількох концептуальних підходів до його аналізу. У цьому сенсі повнота і цілісність будь-якого дослідження, що ставить за мету висвітлення змісту цього явища, так чи інакше має звертатись й до характеристики тих підходів, які роблять можливим науковий дискурс стосовно політичного лідерства, а також фігури політичного лідера. Тому, на думку автора, на сьогодні актуальними слід визнати не лише розробки тих чи інших аспектів політичного лідерства (яким раніше взагалі не приділялась увага, чи вони залишались поза межами наукових студій), а й теоретико-методологічні розвідки, які спрямовані на висвітлення та певною мірою – систематизацію вже існуючого матеріалу. До речі,

подібна робота видається важливою і з огляду на те, що вона сприяє формуванню та чіткому визначенню ряду ключових дефініцій політичного лідерства, які можуть бути покладені в основу створення універсальної теорії опису цього феномена суспільно-політичного життя. По-третє, необхідно наголосити на тому, що до останнього часу феномен політичного лідерства вивчався здебільшого у політологічному аспекті, у той час як соціально-психологічний його аспект залишався лише на узбіччі науково-теоретичних досліджень. Можливо, що це й спричинило певний дисбаланс, який мав своїм наслідком невиправдану редукцію ролі соціально-психологічних факторів у процесі формування як політичних лідерів, так і дослідження феномена політичного лідерства як такого. Усвідомлення потреби в якомога повнішій розробці зазначених соціально-психологічних аспектів та факторів, що впливають на формування політичних лідерів, значною мірою актуалізує вивчення соціально-психологічних характеристик у поведінці політичного лідера.

Таким чином, ставлячи на меті комплексну характеристику соціально-психологічних аспектів дослідження феномена політичного лідерства, маємо вирішити такі завдання: а) охарактеризувати специфіку та сутність класичного підходу у соціально-психологічному вивченні феномена політичного лідерства; б) систематизувати основні теоретико-методологічні підходи щодо соціально-психологічного аналізу політичного лідерства; в) визначити основні групи психологіч-

них характеристик і властивостей, що становлять основу сучасного соціально-психологічного дослідження політичного лідерства.

Проблема політичного лідерства привертала увагу багатьох учених. Різні аспекти цього феномена розглядалися як в теоретичному, так і експериментальному плані. Характеризуючи підходи, що існують в сучасній зарубіжній науці щодо визначення змісту й сутності політичного лідерства, можемо запровадити таку класифікацію. У найбільш загальній формі всі ці концепції можна розподілити на позитивні й негативні. Фактично, концепціями політичного лідерства у точному значенні цього терміна можна вважати тільки перші з них, оскільки в основу других покладено тезу про поступове зникнення феномена політичного лідерства. Тому для негативних теорій характерне визначення політичного лідерства як своєрідного свідчення недостатньої якості демократії. Решту концепцій політичного лідерства (тобто їх переважну більшість) можна визначити як позитивні. Спільним для всіх них є те, що жодна з них не заперечує факт політичного лідерства та його значущість для функціонування будь-яких політичних систем, політичних режимів та форм правління. А отже відмінність між ними полягає в такому: а) як саме тлумачаться джерела політичного лідерства; б) у чому вбачається сутність політичного лідерства. Історично першою концепцією, яка пояснювала природу феномена лідерства, була так звана теорія рис. У ній дослідники обґрунтовували доцільність визначення та розкриття рис лідерів. Засновниками теорії рис вважаються Ф. Олпорт, Ф. Гальтон, Б. Богардус, М. Карлейль, П. Лавров, Н. Михайловський. Як окремих випадок теорії рис можна розглядати теорію ідеальних типів М. Вебера [1]. Особливу увагу в цих теоріях звертають на те, що саме робить особистість лідером, і чим відрізняється лідер від не лідера. Головною ідеєю теорії рис є виявлення переліку психологічних рис, що характеризують ідеального політичного лідера [2]. Наприкінці XIX – початку XX ст. такий підхід був домінуючим. Саме в цей період учені поповнили перелік якостей, характерних для лідера. Серед них виокремлено такі: інтелект, жадаба знання, надійність, відповідальність, активність, соціальна участь [3].

У практиці досліджень політичного лідерства зроблено багато спроб виявити та зафіксувати набори лідерських рис. Так, американський дослідник К. Берд [4] склав список із 79 рис, притаманних лідеру, а Д. Саймонт створював психологіч-

ні портрети президентів США за допомогою 110 визначень, згрупованих у 14 комбінованих характеристик. Водночас з'ясувалося, що виключно емпіричне узагальнення особистісних рис лідерів не є ефективним: чим детальнішими та вичерпнішими ставали переліки рис, тим точніше вони збігалися з повним набором психологічних та соціальних рис особистості взагалі [5]. Тому прихильники другої хвилі теорії рис почали розрізняти особистісні властивості лідерів та риси їхньої поведінки, які пов'язані з виконанням певних, необхідних на певний момент політичних завдань. Водночас ні в кого не викликає сумнівів, що для висування та успішного перебування в ролі лідера особистість має володіти певною сукупністю особистісних соціально-психологічних якостей. Тому завдання виявлення характерних рис лідерів та критеріїв, які допомагають виділити лідерів, залишається актуальним і сьогодні: адже неможливо заперечувати роль психологічних особливостей і рис особистості лідера в політичній поведінці та діях. Слід зазначити, що, незалежно від ставлення науковців до теорії рис та її наукової ваги, пересічні громадяни й далі вважають, що політичний лідер має володіти певною сукупністю базових рис. Тому багато дослідників означеного феномена намагалися з'ясувати характерні якості, якими має бути наділений політичний лідер для його визнання.

При створенні класифікацій та теорій політологів обирають політологічні підстави для класифікації, соціологи надають перевагу параметрам соціологічного характеру, психологи використовують психологічні критерії класифікації, які представляють різні аспекти як особистості лідера, так і проявів його поведінки. Так, Т. Адорно використав як класифікаційний критерій міру авторитарності політиків, М. Рокіч – догматизм, Г. Ласвелл, Дж. Барбер – політичні та соціальні ролі. Відомий соціолог М. Вебер вказує на те, що лідеру необхідні такі якості: пристрасть (самовідданість справі); почуття відповідальності та окомір (дистанція стосовно людей і речей). Г. Лебон вважав однією з обов'язкових для політика рис приналежність. Ж. Блондель вважає визначальною характеристикою лідера владність; здатність примусити інших людей виконувати те, що за інших умов вони б не робили; здатність впливати на групу незалежно від формального статусу [6]. Р. Такер розглядає лідерство як один з феноменів політичної культури суспільства і характерними якостями лідера називає: 1) уміння аналізувати ситуацію (вивчити її та оцінити); 2) умін-

ня приймати рішення, плинути на розум та енергію тих людей, які реалізуватимуть прийняте рішення. Р. Стогділл вважає важливими для лідера: 1) фізичні характеристики (вік, енергійність тощо); 2) соціальне походження; 3) інтелект; 4) особистість (пристосування, ентузіазм, впевненість у собі, вміння ставити цілі); 5) соціальні характеристики (адміністративні здібності, популярність, такт); 6) товариськість – здатність відчувати та знати те, чого хочуть послідовники [7]. На думку Б. Бесса, перелік властивостей, за якими можна відрізнити лідерів від послідовників, ефективних лідерів від неефективних, лідерів вищого ешелону від лідерів більш низьких ешелонів має бути таким: енергійність, розум, бажання досягти найкращих результатів; чітка орієнтація на досягнення своєї мети; здатність спілкуватися з іншими. Серед основних якостей лідера К. Берд виділяє ініціативність, товариськість, почуття гумору, ентузіазм, впевненість, дружелюбність [8]. На думку Д. Кіндера, компетентність, яка вкрай необхідна політикові, визначається за допомогою таких рис: освіченість; дотепність; мужність; гнучкість мислення; здатність забезпечити сильне лідерство; здатність до призначення професійних радників; чесність та стабільність у рішеннях. В. Васильєв вказує на такі класичні лідерські якості: емоційна стабільність; підвищення ефективності всіх інтелектуальних процесів при стресові; оптимальна фізична мобілізованість та витривалість; безпомилковість миттєвих інтуїтивних рішень та дій; рішучість.

В окремий напрям можна об'єднати праці, автори яких вважають визначальним фактором, який зумовлює стиль політичного лідерства, особливості взаємодії політичних лідерів з послідовниками. У межах цього напрямку Дж. Хомансом, Дж. Марчем, Г. Саймоном, Дж. Тібо, Г. Келлі, К. Джорджеєм та ін. авторами була розроблена теорія обміну і транзактного аналізу, згідно з якою лідер відчуває потреби своїх послідовників і пропонує способи їх задоволення. Визначальними для лідера є інтуїтивність, емоційний контакт з послідовниками. Отже, увага вчених зосереджується на емоційній складовій лідерства, на перший план висуваються міжособистісні стосунки з послідовниками. Прихильники інтеракціоністського підходу теж визнають пріоритет стосунків “лідер – послідовники”. За Г. Літлом, лідерів без зв'язку із послідовниками не існує, оскільки послідовники обирають політиків, які підтримують певний тип стосунків з ними. В умовах опозиції та конкуренції вони схильні обирати сильних і ав-

торитарних лідерів. В умовах партнерських стосунків їм потрібен демократичний тип лідера. Ще однією теоретичною концепцією політичного лідерства є теорія очікування взаємодії, прихильниками якої є Дж. Хоманс, Дж. Хемфілд, Р. Стогділл, С. Еванс, Ф. Фідлер. Зокрема, Ф. Фідлер запропонував ймовірнісну модель ефективності лідерства. Ця теорія робить акцент на інтеграції впливу стилів лідерства (які характеризують особистісні властивості лідера) і ситуативних змінних (які включають відносини між лідером і послідовниками, структуру завдання, позицію влади лідера). Автор вважає, що ефективність лідера залежить як від того, наскільки цей лідер орієнтований на завдання або на взаємовідносини, так і від того, якою мірою лідер контролює групу та впливає на неї. Ф. Фідлер виокремлює два можливих стилі лідерства: орієнтація на завдання та орієнтація на міжособистісні стосунки (інструментальне й емоційне лідерство). Він стверджує, що жоден з цих двох стилів лідерства не є ефективнішим за інший за рівних обставин: усе залежить від характеру ситуації. До найсприятливішої ситуації для лідера належать хороші відносини з послідовниками, добре структуроване завдання, сильна позиція лідера. З цього Ф. Фідлер робить висновок, що орієнтований на завдання лідер більш ефективний, коли ситуація або дуже сприятлива, або дуже несприятлива для нього. А орієнтований на міжособистісні відносини лідер більш ефективний у ситуаціях помірковано сприятливих чи помірковано несприятливих. Згідно з мотиваційною теорією лідерства (С. Мітчел, С. Еванс та ін.) ефективність лідера залежить від його впливу на мотивацію послідовників. Поведінка лідера є мотивуючою тією мірою, якою вона збільшує ймовірність досягнення послідовниками цілей і пояснює способи досягнення [9].

Отже, існує доволі багато теорій та класифікацій, спрямованих на визначення рис та якостей, притаманних політичним лідерам. Вони детально відображають уявлення про політичних діячів, які існують у свідомості науковців. Однією з визначальних якостей політичного лідера є ступінь його домінування. На впливовість як важливу для лідера рису вказували М. Вебер, Г. Ашин, Г. Авцинова, Т. А. Штукіна. На необхідності владності наголошували Ж. Блондель, Г. Авцинова. Особлива увага приділяється силовим якостям: силовий тиск, здатність примусити інших людей виконувати те, чого за інших умов вони б не робили; здатність впливати на інших, на розум та енергію тих людей, які реалізуватимуть прийняте рішення

ня, здатність забезпечити сильне лідерство. Варто відмітити, що погляди вчених розійшлися в питанні конформності політичних лідерів. Якщо, наприклад, Е. Фромм, Ж. Блондель та ін. вважають однією з характерних рис лідера неконформність, прямолінійність (за Парето), відносну самостійність, то інші пов'язують політичний успіх лідерів з такими їх якостями, як уміння пристосовуватись до потреб і настроїв послідовників, до вимог групи, до ситуації, компромісність, гнучкість тощо. Важливим є уміння лідера згуртувати людей, спонукати (а не примушувати) їх до спільної діяльності для поліпшення своєї долі; мобілізувати, активізувати (чи стримувати) маси; організаторські здібності. Заслужують на увагу психодинамічні характеристики політичних лідерів: енергетичність; енергійність; активність; ініціативність; оптимальна фізична мобілізованість та швидкість реакції в критичних та неординарних ситуаціях. Важливе значення надається інтелектуально-когнітивним характеристикам політичних лідерів. Необхідними якостями лідера вважаються: гострий розум, інтелект, підвищення ефективності всіх інтелектуальних процесів при стресі, фундаментальне, глобальне, аналітичне та гнучке мислення. Політичному лідеру потрібні якості аналітика: уміння проаналізувати, вивчити й оцінити ситуацію; уміння відрізнити важливе від несуттєвого, зважити альтернативи, передбачити можливі шляхи вирішення проблеми, здатність проникати в проблему, бачити її сутність. Важливо для політика мати прогностичні якості: далекоглядність, передбачення та врахування довгострокових наслідків рішень, що приймаються; розрахунків і прогнозування політичних і соціальних наслідків проголошених ідей, лозунгів, реальних дій; бачення віддаленої перспективи.

Серед когнітивних характеристик лідерів політичні психологи виокремлюють такі: понятійна складність чи простота; довіра або недовіра партнерам, а також способи когнітивної обробки інформації. Виділяється поступально-логічний спосіб, для якого характерні раціональність; розумний розрахунок; здатність правильно розуміти конкретні завдання, протиріччя і потреби суспільного розвитку та сприяти їх вирішенню, та синкретично-аналоговий, для якого властиві інтуїтивність (Дж. Хоманс, Дж. Марч, Г. Саймон, Дж. Тібо, Г. Келлі, К. Джорджей), проникливість; гнучкість, маневреність; здатність відчувати ситуацію, передбачати перебіг подій тощо. Цінними є також компетентність, знання, професіоналізм та мудрість лідера. Необхідно підкреслити важли-

вість для політичного лідера таких якостей, які виявляються в емоційній сфері: емоційний баланс, емоційна стабільність, урівноваженість, стриманість та дистанція щодо людей і речей (окомір, за М. Вебером, емпатія – М. Херманн) та ентузіазм. Багато дослідників вказує також на необхідність вольових (сила волі; цілеспрямованість; сміливість, відвага, стійкість, наполегливість; мужність; сила, непохитність, незламність, міць; витривалість, витримка; самоконтроль, самовладання, впевненість у собі) та моральних (чесність; відповідальність за прийняті рішення та результати діяльності, за долі людей; відданість справі; співчуття до тих, кого веде; хитромудрість, лукавість, хитрість та ін. моральні якості) характеристик політичних лідерів.

Визначальними для політичного лідера є якості, пов'язані з комунікативними характеристиками: ораторська майстерність, комунікабельність, уміння спілкуватися, досягати компромісу, пристосовуватись; спритність, установлювати діалог з народом, бути для нього привабливим, подібатись йому, викликати довіру. Ще однією характеристикою лідера є спрямованість. У ній виокремлюються два основних напрями: орієнтація на результат, на завдання (інструментальне лідерство, за визначенням Ф. Фідлера), на досягнення мети та орієнтація на міжособистісні стосунки (емоційне лідерство, за визначенням Ф. Фідлера), на регуляцію міжособистісних стосунків у групі, взаємини з послідовниками, коли міжособистісні стосунки виступають на перший план (Дж. Хоманс, Дж. Марч, Г. Саймон, Дж. Тібо, Г. Келлі, К. Джорджей). Має значення зовнішність лідера, здатність привертати до себе увагу, привабливість.

Отже, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна зробити такі висновки. По-перше, аналіз викладеної систематизації рис лідера дає підстави для висновку про те, що в науковій літературі не існує єдиної концепції політичних лідерів. Численні теорії, які визначають риси політичного лідерства, не є вичерпними у визначенні та повноті оцінки цього феномена. По-друге, феномен політичного лідерства, на думку багатьох учених, доцільно розглядати насамперед у контексті поняття про взаємодію лідера і тих, хто його визнає (чи не визнає) у цій якості, тобто як результат двостороннього впливу. Адже прихильність до того чи іншого політичного лідера, як стверджує М. Еделман, зумовлена не стільки сукупністю рис політиків, скільки вимогами послідовників та особливостями їхніх уявлень про політичних лідерів. По-третє, як вже було доведено, володіння лідером

певними якостями, властивостями та рисами, які відповідають уявленням буденної свідомості про ідеальні риси політичного лідера, сприяє формуванню довіри до нього серед однодумців, послідовників та широких верств населення. Тому особливий інтерес становить розгляд рис лідера не ізольовано, не самих по собі, а відображених в уявленнях буденної свідомості.

Література

1. Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – 500 с.
2. Петрунько О. В. Імплицитні типології політичних лідерів у свідомості електорату України: Дис... канд. психол. наук: 19.00.05 / О. В. Петрунько. – К., 2000. – С. 11.

3. Пахарев А. Политическое лидерство и лидеры: Монография. – К.: Знання України, 2001. – С. 32.
4. Андреева Г. М. Социальная психология. – М.: Университет, 1998. – С. 247.
5. Ильин М. В., Коваль Б. И. Личность в политике: "кто играет короля" // ПОЛИС. – 1991. – № 6. – С. 129.
6. Блондель Ж. Политическое лидерство: Путь к всеобъемлющему анализу. – М.: Б. И., 1992. – 311 с.
7. Аронсон Э., Уилсон Т., Эйкерт Р. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2002. – С. 98.
8. Абашкина Е. Б., Косолапова Ю. Н. О теориях лидерства в современной политической психологии // США: Экономика, политика, идеология. – 1993. – № 4. – С. 13–21.
9. Гозман Л. Я., Шестопап Е. Б. Политическая психология / Л. Я. Гозман, Е. Б. Шестопап. – Ростов/нД: Феникс, 1996. – С. 46–48.

Досліджено основні теоретико-методологічні підходи до аналізу феномена політичного лідерства, що подані в сучасній соціальній психології. Систематизовано теоретичний матеріал, виділено основні групи соціально-психологічних теорій аналізу політичного лідерства, надано узагальнену характеристику основних психологічних властивостей політичного лідера.

Исследованы основные теоретико-методологические подходы к анализу феномена политического лидерства, представленные в современной социальной психологии. Систематизирован теоретический материал, выделены основные группы социально-психологических теорий анализа политического лидерства, дана обобщенная характеристика основных психологических свойств политического лидера.

The article examines the main theoretical and methodological approaches to the analysis of the phenomenon of political leadership, represented in modern social psychology. The author organizes the theoretical material, identifies major groups of social-psychological theories of analysis of political leadership, gives a generalized description of the major psychological characteristics of a political leader.

Надійшла 5 квітня 2011 р.

ГРОМАДСЬКА АКТИВНІСТЬ У СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с. 214–219

Дослідження феномена громадянської активності має важливу соціально-психологічну складову, що формує нагальну потребу у посиленні науково-теоретичних досліджень громадської активності як соціально-психологічного явища, що впливає на існування і розвиток будь-якого сучасного суспільства.

У сучасній психології громадська активність особистості розглядається як прояв діяльній природи людини та уособлює собою ініціативний вплив особистості на навколишнє середовище, на інших людей та на себе. З цього погляду громадська активність є засобом розвитку демократичного суспільства загалом, і засобом існування та розвитку соціально-політичної, економічної, культурної сфер суспільства. Вона детермінована суспільними та особистісними інтересами, залежить від мотивів поведінки людини, світосприйняття, ціннісних орієнтацій, характеру особистості, і разом з пізнавальною та трудовою активністю створює умови для життєвої реалізації особистості. Таким чином, дослідження феномена громадянської активності має важливу соціально-психологічну складову, що формує нагальну потребу у посиленні науково-теоретичних досліджень громадської активності як соціально-психологічного явища, що впливає на існування і розвиток будь-якого сучасного суспільства.

Звернення до цієї проблеми зумовлене кількома важливими причинами. По-перше, у сучасних умовах розвитку громадянського суспільства в країнах Східної Європи особливої значущості набуває проблематика дослідження як соціальної активності у цілому, так і такого її різновиду, як громадська активність. При цьому, якщо раніше феномен громадської активності досліджувався переважно у політичному та правовому аспектах, то на сьогодні дедалі відчутнішою стає потреба у вивченні соціально-психологічних факторів громадської активності. По-друге, не можна не відзначити, що наразі значно зростає актуаль-

ність поглибленого вивчення тих елементів соціальної поведінки індивідів, які до сьогодні здебільшого залишались поза увагою такої науки, як соціальна психологія. Справді, важливим завданням цієї науки є розробка комплексної соціально-психологічної моделі аналізу функціонування сучасного соціуму. У цьому контексті громадська активність постає винятково важливим виміром соціального життя як суспільства в цілому, так і окремих індивідів. Нарешті, по-третє, слід наголосити, що нехтування психологічними аспектами та факторами громадської активності істотно знижує евристичний потенціал тих наукових моделей, які наразі застосовуються для опису зазначених процесів. Справді, громадянська активність є одним із різновидів соціальної поведінки індивідів та їх груп, що за необхідності пов'язано з індивідуальною та груповою психологією. У результаті чого актуальність соціально-психологічного вивчення феномена громадянської активності набуває методологічної актуальності з огляду на перспективи розробки комплексно наукової моделі опису багаторівневих та багатофакторних процесів функціонування й розвитку сучасного соціуму.

Таким чином, ставлячи на меті комплексний соціально-психологічний аналіз поняття громадської активності, маємо вирішити такі конкретні дослідницькі завдання: а) охарактеризувати основні підходи до визначення поняття громадської активності в сучасній соціальній психології; б) визначити основні напрями реалізації громадської активності та їх соціально-психологічні характеристики в аспекті формування й розвитку

громадянського суспільства; в) виявити роль фактора соціальної довіри в системі соціально-психологічних факторів генерування та трансформації громадської активності в умовах неусталених демократій.

Сучасне бачення спрямованості громадської активності базується на визнанні не тільки класових, суспільних інтересів у реалізації громадської активності, а й на визнанні інтересів кожної окремої особистості. Зараз дослідниками соціуму визнається велика роль саме особистісних потреб у формуванні, розвитку та становленні громадської активності: тобто пересічні громадяни можуть об'єднуватися заради досягнення власних цілей та задоволення власних інтересів, але їх взаємодія та співпраця має великий позитивний вплив на розвиток суспільства в цілому. За визначенням Міклоша Санто: "Громадська активність – це участь у житті трудового колективу, у вирішенні суспільних справ. Це реалізація взаємодопомоги. Громадська активність може реалізовуватися в організованих рамках чи поза ними, може здійснюватися за дорученням чи без нього. Її характеристикою є обов'язкова систематичність" [1]. Таким чином, громадська активність належить до соціально-корисної діяльності, яка являє собою доволі складне багаторівневе явище суспільної дійсності. Вона передбачає активні громадські дії з боку суб'єкта суспільних відносин у соціумі та зумовлює регулятивні дії, які спрямовані на досягнення рівноваги між державною владою та владою громади. Громадська активність, як вважає більшість авторів, відображає рівень розвитку громадянської свідомості людини, рівень громадянської культури та взагалі рівень громадянськості особистості. Вона асоціюється з політичною участю, з наявністю політичних партій та неурядових організацій, з різноманітними формами масових рухів тощо [2]. Громадська активність особистості визначається такими кількісними та якісними характеристиками: інтенсивність та свідомість, імпульсивність та раціональність, оперативність та ініціативність, відповідальність та результативність. Рівень розвитку цих характеристик у кожного окремого громадянина свій, інтенсивність реалізації громадської активності дуже індивідуальна [3]. Наразі у соціальній психології виокремлюють п'ять рівнів прояву громадської активності особистості: високий, середній, недостатній, низький та рівень громадської пасивності. За основу визначення рівня активності беруться різноманітні кількісні та якісні індикатори: факти політичної участі гро-

мадянина, прояв електоральної поведінки, факти участі особистості у громадських акціях, членство в громадських організаціях, спілках, групах тощо [4]. Основними напрямками реалізації громадської активності є участь у формуванні та роботі органів влади, участь у виробленні та прийнятті суспільно важливих рішень, контроль за діяльністю органів влади, організація суспільно значущої діяльності, створення різноманітних громадських об'єднань, груп, організацій за суспільними та особистісними інтересами тощо. Ці напрями реалізації громадської активності представляють рівень розвитку громадянськості та громадянської культури у будь-якій державі, дають можливість зробити висновки щодо ступеня демократизації суспільних відносин у країні в цілому.

Водночас, категорія громадської активності виникла та набула свого значення у концептуальних рамках феномена громадянського суспільства як рухома сила його розвитку і становлення. Громадянське суспільство – у вузькому розумінні – це сукупність усіх неполітичних відносин у суспільстві; у широкому розумінні – сукупність усіх суспільних відносин, які перебувають поза зоною контролю держави. Громадянське суспільство – суспільство громадян із високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних та моральних властивостей, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради суспільного блага. Різноманітність наукових поглядів на феномен громадянського суспільства зумовлена бажанням спільноти зрозуміти проблему співвідношення держави та громадянського суспільства, необхідністю визначення ролі та функцій цих двох інститутів суспільного ладу. Зробити це намагалися ще в далекому минулому, але й тоді, як і нині, виникало чимало сумнівів щодо одностайності вирішення цього питання. Юрген Хабермас, німецький філософ та соціолог, запропонував розуміти громадянське суспільство як сферу інтеракції та комунікації вільних індивідів, як сукупність недержавних та позаекономічних культурних, професійних, церковно-релігійних організацій та союзів, які формуються на принципах добровільності та відповідальності [5].

Послідовники Ю. Хабермаса, Дж. Коген та Е. Арато, своє бачення громадянського суспільства виказали через його розмежування. Вони визначали проміжний статус громадянського суспільства як статус посередника між громадянами

та державою. Чинником розвитку громадянських суспільств у країнах пострадянського простору вони вважають асоціації та об'єднання, які можуть опосередковувати відносини між цими двома інстанціями. Їхню думку, що громадянське суспільство як інститут істотно відрізняється від громадянського суспільства як руху (зародження, становлення, розвиток), підтримує та розвиває Джон Кін. Утім, незважаючи на велику кількість різноманітних поглядів та концепцій щодо інтерпретації громадянського суспільства, спільним для них є визнання категорії свободи як необхідного чинника його формування та розвитку. На думку багатьох дослідників, представників західної наукової думки, категорія громадянського суспільства дала змогу по-новому підійти до поняття свободи: не як вибору і здобуття, а як розбудови солідарних відносин між вільними індивідами. Відчуття належності до громади, здатність до прояву допомоги, довіри та солідарності, громадська участь, громадська активність – головні риси громадянського суспільства.

Про важливість врахування цих складових процесу демократизації говорять майже всі сучасні дослідники соціуму, вони доводять безпосередній зв'язок між успішним формуванням і розвитком демократичного громадянського суспільства, яке визначається як сфера спілкування, взаємодії, самоорганізації і самоврядування вільних індивідуумів на основі добровільно сформованих асоціацій, захищених необхідними законами від прямого втручання з боку урядових інститутів, та наявності соціального капіталу у кожній конкретній державі. Нині концепція соціального капіталу є достатньо відомою і популярною завдяки її спроможності пояснити механізми формування та функціонування успішного соціально активного громадянського суспільства. Її виникненню сучасна наука зобов'язана дослідникам-соціологам, зокрема Л. Дж. Ганіфану, П. Бурдье, В. Бейкеру, П. Ді Маджіо, Р. Барту, Б. Веллману, Н. Лін, Дж. Коулмену, Р. Патнаму, М. Пелдем, М. Шифф.

Перше вживання терміна “соціальний капітал” пов'язане з ім'ям Л. Ганіфана, американського дослідника, який визначав соціальний капітал через поняття субстанцій, важливих у повсякденному житті людей. До їх складу він зарахував солідарність і соціальні зв'язки між людьми, які належать до будь-якої соціальної групи. Далі розуміння соціального капіталу розвивають відомі дослідники соціальних процесів П. Бурдье, В. Бейкер, П. Ді Маджіо, Р. Барт, Б. Веллман, Н. Лін,

Дж. Коулмен та ін. Їх визначення соціального капіталу обумовлене розумінням його як ресурсу реального та потенційного розвитку насамперед індивідуума, який належить до складу суспільних соціальних мереж. Вплив соціального капіталу на становлення та розвиток громадянського суспільства взагалі представниками цієї думки не розглядається, а тому таке визначення соціального капіталу називають мікрорівневим [6]. П. Бурдье, наприклад, розглядає соціальний капітал як суспільний ресурс соціальних мереж, який функціонує завдяки існуванню особливих зв'язків між людьми – зв'язків, заснованих на емоційному розумінні та довірі. Довіру П. Бурдье розглядає як дуже важливу рису концепції соціального капіталу зокрема, та концепції громадянського суспільства взагалі [7]. В. Бейкер розглядає соціальний капітал як ресурс індивідуального розвитку людини, який вона здобуває з мережі соціальних зв'язків. За А. Портесом, соціальний капітал – це здатність індивідів розпоряджатися обмеженими ресурсами на підставі свого членства у певній соціальній мережі чи у більш широкій соціальній структурі, тобто соціальний капітал продукується включенням індивідів до соціальної структури.

Але є й макрорівневе трактування цього феномена. До його прибічників належать Р. Патнам, М. Пелдем, М. Шифф, Ф. Фукуяма. Цей підхід до трактування соціального капіталу започатковано А. Смітом та А. де Токвілем, і позначає розуміння зазначеного поняття у контексті феномена урбанізму та сусідства [8]. Тобто представники макрорівневого підходу зосереджують увагу на особливостях соціального капіталу як інтегральної цілісної соціальної структури, яка має вплив не тільки на конкретного індивіда, як учасника суспільної групи, а й на формування самої цієї групи, тобто на її розвиток та успішне існування. Це можливо завдяки розвиненій сфері взаємодії та співпраці між людьми, високому рівню довіри та солідарності [9].

До категорії довіри доволі часто звертаються, коли обговорюють питання соціально-політичної культури громадян, їхню громадянську позицію. Однак самостійно феномен довіри до цього часу не розглядався. Західна психологія вирішила цю проблему та поповнила психологічну науку значущими даними про роль довіри у становленні особистості, міжособистісних стосунків, а також її вирішальної функції у системі стосунків людини зі світом. У західній психології довіра доволі часто була предметом окремого аналізу, однак в основному вивчалися його

особливості прояву у зв'язку з іншими феноменами міжособистісної взаємодії і спілкування, а безпосередні характеристики самої довіри залишалися нерозкритими. Довіра до іншого, довіра до самого себе, довіра до світу вивчалися відокремлено, але останнім часом з'явилася наукова необхідність переглянути колишні погляди і повніше зрозуміти сутність цього явища, довідатися, які насправді функції воно виконує. Зробити такий аналіз можливо лише за допомогою інформації, накопиченої іншими науками, зокрема різними напрямками філософської антропології, де довіра представлена як етична категорія моралі і як самостійна форма віри.

Справді, довіра – це насамперед поняття соціально-психологічне. Умови його виникнення і функціонування в суспільстві визначені як психологічними причинами – характерологічними особливостями особистості, особистим досвідом людини, особливостями її виховання, так і соціальними – культурно-історичною традицією, прийнятими в суспільстві нормами взаємодовіри і взаємодопомоги. Рівень взаємодовіри і взаємодопомоги визначається ступенем розвитку моральної свідомості, що включає в себе моральні почуття й переконання, які стимулюють або блокують довірливе ставлення людини до світу. Як стверджує Алвін Гоулднер, норма взаємності є своєрідним моральним кодом: нам потрібно не заподіювати шкоди, а надавати допомогу тим, хто надає допомогу нам. Іноді людина віддає більше, ніж отримує, але по завершенні тривалого часу вона може сподіватися, що буде встановлено певний баланс взаємодії. Реальні стосунки ступінь їх довірливості, на думку представника західної психології Е. Еріксона [10], формуються з органічного зв'язку дитини з матір'ю: “Мати повинна спілкуватися з дитиною безпомилковою мовою внутрішнього зв'язку, тоді дитина зможе довіряти їй, світу і самій собі”. Інший дослідник довірливості С. Джулард припускає, що стосунки в системі “Людина і світ” обумовлені “нормою довірчості” – “здатністю реагувати довірливістю на довірливість у спілкуванні”. Вона формується ще в дитинстві, залежить від реакції оточуючих на відвертість дитини і залишається практично незмінною у процесі подальшої життєдіяльності індивіда.

Продовжувачами цієї теорії серед інших були Р. Емерсон, К. Кук, Т. Ямагіши. Ці дослідники визначали довіру як надзвичайно важливий фактор солідарності і співробітництва, а П. Еке, фахівець із дослідження узагальненого обміну, вза-

ємодовіру розумів як необхідну умову ефективності співробітництва. Т. Ямагіши і К. Кук у результаті ряду досліджень показали, що люди, які мають високий рівень взаємодовіри, сприяють більшій продуктивності спільної діяльності, і реалізують активний розвиток солідарності. Цей напрям досліджень став надзвичайно популярним, і невдовзі, після перших відкриттів у цій галузі, була встановлена залежність між рівнем довіри й ефективністю функціонування організацій. У процвітаючих організаціях, де довіра є основним принципом, створюються великі зобов'язання, кооперативна злагожденість, позитивна енергія і, як наслідок, підвищується результативність спільної діяльності. Міжнародна організація (*Development Dimension International*) на основі отриманих даних виділила фактори, спрямовані на будівництво і руйнування довіри. До факторів довіри, на їхню думку, можна віднести такі: чесна і відкрита комунікація; демонстрація здібностей і можливостей іншого для досягнення майстерності та компетентності; уміння прислухатися до думки іншого, навіть при незгоді з ним; збереження обіцянок і зобов'язань; взаємодія з іншими і взаємодопомога. До руйнівників довіри належать такі фактори: більша зацікавленість у власнім благополуччі, ніж у благополуччі інших; відхилення від відповідальності за власну поведінку; пасивна позиція у вирішенні колективних проблем. Довіра також може розумітися як настанова або система настанов стосовно світу та самого себе (Д. Бразерс, Т. Говір, Е. Еріксон). Якщо ставлення до довіри негативне, тоді в суспільстві панує прерогатива недовіри й ворожості, відсутня кооперація і солідарність, страждає продуктивність соціально-суспільної діяльності [11]. Відсутність довіри провокує виникнення конфліктів, як винятково міжособистісних, так і загальних, соціальних. Багато західних дослідників стверджують, що, незважаючи на відсутність історичної традиції взаємодовіри, довіру можна розбудовувати. Насамперед людина повинна навчитися довіряти самій собі, своїм почуттям і відчуттям. Тільки тоді, коли вона навчиться цьому, у неї виникне справжнє відчуття впевненості у собі і вона здатна буде до саморозкриття. Онтопсихологи бачать в умінні довіряти собі джерело саморозвитку, самодостатності, справжньої автономності особистості. Довіра визначає “здоров'я” особистості, є вихідним елементом соціального благополуччя індивіда, розбудовує його активність. Представники майже всіх напрямів сучасної західної психології дійшли висновку, що довіра до

себе – це стан успішної самореалізації особистості, основа благополучної її життєдіяльності.

Отже, можемо сказати, що проблема довіри торкається різноманітних соціальних і психологічних аспектів існування особистості у навколишньому світі. Це глобальне явище, сутність якого доволі складно розкрити. Для реалізації цього завдання необхідно аналізувати дані таких наук, як філософія, психологія, соціологія, антропологія, етика й естетика. Однак уже тепер можемо констатувати, що довіра – фундаментальна категорія системи “Людина і світ”. Це соціально-психологічне явище, психологічним механізмом якого є соціальна установка, що формується завдяки одночасній спрямованості психіки людини у світ і в себе самого. Воно одночасно внутрішньоособистісне і соціальне, сприяє об’єднанню особистісних інтересів, бажань і потреб людини з інтересами і потребами суспільства, є основою громадської активності й зумовлює розвиток демократичної держави. Р. Патнам визначає, що успішний розвиток демократії, демократичних відносин у суспільстві підпорядкований успішному розвитку громадянського суспільства, розвиток якого, у свою чергу, залежить від наявності та ефективного функціонування соціального капіталу. Ф. Фукуяма визначає можливий шлях розвитку та становлення соціального капіталу через релігію, культурні традиції та історичну узвичаєність, у своїх поглядах він наполягає на тому, що невід’ємним елементом соціального капіталу є взаємне спілкування, яке зумовлює можливість створення громадських асоціацій, об’єднань, організацій.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна сформулювати такі висновки. По-перше, концепція соціального капіталу, яка визначає вагомий роль соціальних надбань у розвитку громадської активності народу, наближає до розуміння важливості урахування ментальності, коли йдеться про психологічні механізми формування дієздатної громади. По-друге, проблеми нової державної політики сліпого насадження західної системи демократичних цінностей в умовах особливого, незахідного культурного простору перехідних держав довела зна-

чуність соціально-психологічної та культурної специфіки соціуму в процесі прийняття та функціонування демократичних принципів. По-третє, культурна та історична спадщина суспільних відносин у перехідних державах часто демонструє свою відмінність від класичної західної культури громадського співіснування, що стало підставою для розробки регіональних моделей розвитку демократії. Розуміння того, що демократичний розвиток залежить від рівня розвитку інститутів громадянського суспільства, спонукала велику кількість суспільних діячів, науковців, представників громадськості почати пошук таких шляхів розвитку громадської активності, які відповідали б сучасній дійсності та враховували культурно-психологічні особливості того чи іншого народу.

Література

1. Хзрінські Л. Неписані правила. – К.: Політвидав України, 1988. – С. 9.
2. Хомуленко Т. Дихотомія “авторитарність-демократичність” в онтогенезі особистості // Психологія суспільства. – 2004. – № 4. – С. 146–153.
3. Ключев А. В. Политическая активность и формирование гармонично развитой, общественно активной личности. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1987. – С. 25.
4. Мискевич А. Б. Общественно-политическая активность. Сущность, проблемы развития. – Минск : Наука и техника, 1991. – С. 10–15.
5. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. – СПб.: Наука, 2000.
6. Патнам Р. Д. Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії. – К.: Вид-во Соломії Павличенко “Основи”, 2001. – С. 112–114.
7. Бурдые П. Социальное пространство и генезис классов // Вопросы социологии. – 1992. – Вып. 1. – С. 17–33.
8. Токвиль А. де. Демократия в Америке. – М.: Прогресс, 1992. – С. 33.
9. Степаненко В. Соціальний капітал у соціологічній перспективі: теоретико-методологічні аспекти дослідження // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 2. – С. 25–41.
10. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – М.: Университет, 1996.
11. Скрипкина Т. П. Психология доверия. – М.: Издат. центр “Академия”, 2000. – С. 22.

Проаналізовано проблему визначення поняття громадської активності як важливого соціально-психологічного фактора існування і розвитку сучасного громадянського суспільства. Досліджено основні теоретичні і методологічні підходи до визначення соціально-психологічного змісту громадської активності та її значення в загальній структурі соціальної активності.

Проанализировано проблему определения понятия гражданской активности как важного социально-психологического фактора существования и развития современного гражданского общества. Исследованы основные теоретические и методологические подходы к определению социально-психологического содержания гражданской активности и ее значение в общей структуре социальной активности.

The article examines the problem of defining the concept of civic engagement as an important socio-psychological factor of the existence and development of modern civil society. The author explores the major theoretical and methodological approaches to the definition of socio-psychological content of civic engagement and its importance in the general structure of social activity.

Надійшла 6 квітня 2011 р.